

Jabłoński, Krzysztof Antoni

Wielki ruch budowlany w latach 1895-1914 w granicach obecnej archidiecezji białostockiej

Studia Teologiczne 20, 441-470

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRZYSZTOF ANTONI JABŁOŃSKI

WIELKI RUCH BUDOWLANY W LATACH 1895-1914 W GRANICACH OBECNEJ ARCHIDIECEZJI BIAŁOSTOCKIEJ

Procesy budowlane w katolickim budownictwie sakralnym zostały zahamowane po powstaniu styczniowym 1863 roku. Carat zabronił wówczas nie tylko budowy nowych świątyń, ale także i remontów obiektów już istniejących. Pewne oznaki łagodzenia ostrego kursu wobec budownictwa kościelnego pojawiły się w latach siedemdziesiątych XIX wieku. Oznaką tego złagodzenia była rozbudowa kościoła w Nowym Dworze oraz budowa nowych świątyń w Suchowoli, Krypnie, Wasilkowie i Niewodnicy (ten ostatni wystawiono w miejscu starego, który spłonął). Oczywiście potrzeby katolików w tym zakresie były znacznie większe, jednak świątyń nie przybyło.

Wyraźna „odwilż” w kwestiach budownictwa kościelnego nastąpiła w połowie lat 90-tych XIX stulecia, i jako taka trwała do 1905 roku. W tym okresie zauważamy dwie tendencje w budownictwie kościelnym. Po pierwsze, częściej niż poprzednio wydawane były pozwolenia na budowę nowych świątyń (Dąbrowa Białostocka, Janów, Korycin, Białystok) oraz na rozbudowę obiektów dotychczas istniejących, znacząco za małych w stosunku do ilości wiernych (Knyszyn, Supraśl). Drugą, ważną dla tego okresu kwestią było inicjowanie budowy obiektów kultowych o ogromnych gabarytach. Cztery kościoły (Dąbrowa, Janów, Korycin, Białystok), na których budowę uzyskano pozwolenie, to były świątynie mieszczące ok. 4 tys. wiernych. Pod względem architektonicznym należy je zaliczyć do tzw. „wielkich katedr”, których w końcu stulecia na obszarach Królestwa Polskiego pojawiła się spora ilość. Pod względem stylistycznym były to nawiązania do gotyku i niekiedy do romanizmu. Rzadkością było zestawianie obu tych form średniowiecznych w jednej budowli jednocześnie. Zatem trend powielania stylów średniowiecznych obowiązujący na obszarze Królestwa, stał się aktualny również na terenach kresowych¹.

Budowa świątyń, których wznoszenie zainicjowano przed 1905 rokiem, wynikała oczywiście z ogromnego zapotrzebowania. Budowle kultowe powstawały jednak jakby obok prawa. Wciąż nie było postawy akceptacji ze

¹ K. Stefański, *Polska architektura sakralna w poszukiwaniu stylu narodowego*. Łódź 2000. s.52 i nast.

strony władz carskich i można by raczej mówić o cichym przyzwoleniu. Prawo było wciąż wrogie wobec spraw budownictwa katolickiego. Trzeba przyznać, że oznaki łagodzenia kwestii budowlanych nastąpiły w 1895 roku, kiedy to odpowiedni przepis ministerialny zwalniał władze gubernialne z wydawania pozwoleń na remonty i rozbudowy świątyń². Jednak dopiero ukaz z 1905 roku przynosił przepisy tolerancji wobec tzw. wyznań obcych i dawał rzekomą wolność w kwestiach budownictwa kościelnego³. Po 1905 roku władze administracyjne wydały pozwolenia na budowy w tych miejscowościach, gdzie od kilku lat starania były bezowocne (Dobrzyniewo, Michałowo, Krynki, Majewo, Jałówka – św. Antoniego, Czarna Wieś Kościelna, Uhowo). Jednak nawet po ukazie tolerancyjnym, w niektórych miejscowościach uzyskanie pozwolenia wymagało nieprawdopodobnej wręcz determinacji wiernych. We wszystkich przypadkach starania uwieńczone zostały sukcesem (Czarna Wieś Kościelna, Michałowo, Uhowo).

Jeśli chodzi o kwestie formalne, to po utracie tolerancyjnym na obszarze obecnej archidiecezji białostockiej, w zasadzie obowiązywał nadal neogotyck, lecz rozmiary świątyń uległy zmniejszeniu, można by nawet mówić o ich urealnieniu. Obok typu katedralnego (choć o rozmachu nieco mniejszym, jak np. w Krynkach czy Dobrzyniewie) wzniesiono kościoły stosunkowo niewielkie (Michałowo, Jałówka – św. Antoniego, Uhowo). Pojawił się również interesujący przykład stylu tzw. swojskiego w Majewie. Na tym terenie moda na style średniowieczne w architekturze sakralnej obowiązywała w zasadzie do wybuchu I wojny światowej.

Wierni i kapłani budujący kościoły włożyli dużo trudu w przygotowanie inwestycji kościelnych. Ogrom owego uwidocznił się w poszczególnych miejscowościach. Przyjrzyjmy się najważniejszym etapom budowlanym, zapisanym w źródłach i notatkach prasowych.

DĄBROWA BIAŁOSTOCKA – kościół pw. św. Stanisława

Parafię w Dąbrowie założoną w 1460 r. uposażyli Radziwiłłowie. Dla parafii tej zbudowano drewniany kościół pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika i św. Antoniego. Nowy kościół drewniany został postawiony dzięki fundacji króla Zygmunta III w 1595 r.⁴

² *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych* opracował ks. J. Kurczewski. Wilno 1912. s. 188.

³ K. A. Jabłoński, *Wpływ prawodawstwa carskiego na katolickie budownictwo sakralne (na obszarze obecnej Archidiecezji Białostockiej)*. W: *Studia Teologiczne*. Białystok, Drohiczyn, Łomża 1999. s.372 i nast.

⁴ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie [dalej BUWil], F 4, A2651, *Kronika kościoła parafialnego w Dombrowie położonego w Dyecezyi Wileńskiej Gubernii Grodzieńskiej w Powiecie i Dekanacie Sokolskim za 1851 Rok*.

Ten drugi kościół, choć w 2 połowie XIX wieku (jak wynika z relacji proboszcza ks. Stefana Rogowskiego) był w dobrym stanie⁵, okazał się w końcu stulecia za mały, jak na potrzeby dynamicznie rozrastającej się parafii. Z tego też powodu, jeszcze przed 1893 r. parafianie z ks. Gumkowskim na czele, wyrażali na piśmie chęć budowy nowej świątyni⁶. W 1894 r. nowy proboszcz ks. Józef Fordon wraz ze społecznością parafialną wystąpił do biskupa wileńskiego z prośbą o zezwolenie na budowę kościoła. Uzasadniając swoją decyzję przytaczał powód podstawowy: *dotychczasowa świątynia o wymiarach 45 x 18 arszyn jest za mała dla 12-tysięcznej parafii. I dalej argumentował w święta jest tłok i wiele kobiet mdleje (...) ściany budowli są podgniłe i w czasie deszczu cieknie w kościele*⁷. W roku następnym parafianie zwrócili się do konsystorza o oficjalne rozpoczęcie starań w sprawie zezwolenia na budowę⁸. Wykonanie projektu zostało powierzone architektowi Wacławowi Chrościckiemu⁹. Proboszcz w 1896 r. przesłał do konsystorza plan kościoła, kosztorys oraz wykaz deklarowanych, dobrowolnych składek pieniężnych na ogólną kwotę 25666 rubli 64 kopiejek¹⁰. Zapewne sam ks. Fordon miał wpływ na kształt przyszłej świątyni, gdyż posiadał wiedzę budowlaną przekazaną mu przez ojca Jakuba, architekta z zawodu (zm. 1888)¹¹. Plan został zatwierdzony 11 marca 1896 r., a pozwolenie na budowę parafia posiadała na początku 1897 r.¹² Jednak ks. Fordon, zapewne w uzgodnieniu z projektantem, wprowadzając w międzyczasie *drobną, niezauważalną zmianę massztaba [skali]*, wysłał ponownie plan do zatwierdzenia do Oddziału Budowlanego urzędu gubernatorskiego¹³. Zmiana została zatwierdzona, a projekt odesłano w tym samym miesiącu¹⁴.

⁵ Tamże.

⁶ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne [dalej LPAH], 604/4/4955/k.1, Raport proboszcza Dąbrowskiego do Biskupa Wileńskiego z dnia 1VI 1894 r.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, k. 4, Prośba parafian dąbrowskich do Konsystorza Wileńskiego z dnia 7 X 1895 r.

⁹ Ks. Henryk Radzewicz, *Dzieje parafii Dąbrowa Białostocka*. Lublin 1980 (pr. mag. pisana w KUL-maszynopis). Autor powołuje się na: A. Wojtczak, *Ojciec Melchior Franciszkanin*. Kraków 1956 (maszynopis) s.77.

¹⁰ Tamże, Raport proboszcza dąbrowskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 14 VIII 1896 r.

¹¹ Ks. Józef Fordon (krótki rys biograficzny), WKAB 1977, nr 4, s.129.

¹² Ks. H. Radzewicz, *Dzieje parafii Dąbrowa Białostocka*. 1460-1960, WKAB 1992, nr 3, s.58.

¹³ LPAH, 604/4/4955, Raport proboszcza dąbrowskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 7 II 1897 r.

¹⁴ Tamże, pismo Oddziału Budowlanego do Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 15 II 1897 r.; Tamże, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 26 II 1897 r.

Po załatwieniu spraw formalnych, parafianie pod wodzą dynamicznego proboszcza przystąpili do budowy. W dniu 8 maja 1897 r. dziekan sokólski ks. Anzelm Noniewicz poświęcił kamień węgielny¹⁵. Kierownikiem technicznym, nadzorującym roboty, był inż. Wacław Chrościcki z Grodna, a głównym wykonawcą majster murarski Michał Pietraszewski z Wilna¹⁶. Budowlę wznoszono za pieniądze dobrowolnie ofiarowywane przez parafian. Do roku 1900, mieszkańcy okolicznych wsi wpłacili łącznie 7243 ruble 8 kop., a w latach 1900-1902 wpłynęło 11140 rubli 20 kop.¹⁷. W sumie na całą budowę zebrano 46168 rubli, w tym 1266 rubli ofiarowali parafianie przebywający w Ameryce¹⁸. Prace nie przebiegały jednak bez kłopotów finansowych. W 1900 roku doprowadzając budowę do dachu, ks. Fordon prosił konsystorz wileński *przynajmniej o 5000 rubli*, ponieważ nie wystarczało funduszy na dalsze prowadzenie inwestycji¹⁹. Prace budowlane jednak posuwały się dynamicznie. Budowę zasadniczej bryły z przykryciem ukończono w 1902 r. W tym roku kościół został w pośpiechu wyświęcony przez dziekana sokólskiego ks. Anzelma Noniewicza w dniu 21 kwietnia, pomimo zakazu doręczonego przez policję w tym samym dniu. Jak czytamy w inwentarzu, po uroczystości wyświęcenia rozeszła się wieść, że za namową prawosławnych mniszek z sąsiedniego Różanegostoku, władze carskie zamierzają skonfiskować nowo zbudowany kościół. Z tego powodu następnego dnia wieczorem przystąpiono do rozbioru stojącej obok drewnianej kaplicy²⁰. Nowy kościół pokonsekrował 4 września 1905 r. biskup wileński Edward Ropp. W „Przewodniku po Litwie i Białej Rusi” informowano, że *wielkością i pięknnością przewyższa on wszystkie [świętynie] w powiecie sokólskim*²¹. Wyposażanie wnętrza trwało do pierwszej wojny światowej, a zakończenie wież pozostało prowizoryczne.

¹⁵ LPAH, 604/1/7904, Inwentarnaja opis Dombrowskiego p-k. prichodskiego kostioła so-stawljena 1903-1907 g.; Opis powtórzony w: AP Dąbrowa, *Spis inwentarza dąbrowskiego rz-katolickiego parafialnego kościoła sporządzony przez ks. proboszcza Józefa Gaula roku 1921 dnia 31 grudnia*. (cyt. za: W. Wilczewski, *Kościół pod wezwaniem świętego Stanisława w Dąbrowie - dzieje budowy*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 2 s. 94-98.); Radziejewicz, *Dzieje parafii...*, s.59.

¹⁵ LPAH, 604/1/7904, *Inwentarnaja opis...*; Archiwum Parafialne w Dąbrowie Białostockiej [dalej AP Dąbrowa], Przychody i rozchody na budowę kościoła w Dąbrowie, k.1. (cyt za: Wilczewski, *Kościół pod wezwaniem świętego Stanisława...* s.94).

¹⁶ LPAH, 604/1/7904, *Inwentarnaja opis...*; AP Dąbrowa, Przychody i rozchody na budowę kościoła w Dąbrowie, k.1. (cyt za: Wilczewski, *Kościół pod wezwaniem świętego Stanisława...* s.94).

¹⁷ LPAH, 604/1/10546, *Kniga prichodow na postrojku Dombrowskiego r-k. kostioła 1900 g.*

¹⁸ AP Dąbrowa, Przychody i rozchody na budowę kościoła w Dąbrowie, (cyt. za: Wilczewski, *Kościół pod wezwaniem świętego Stanisława...*, s. 95).

¹⁹ LPAH, 604/4/4955, Raport proboszcza dąbrowskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 18 V 1900 r.

²⁰ AP Dąbrowa, *Spis inwentarza...*1921 r.

²¹ N. Rouba, *Przewodnik po Litwie i Białej Rusi*, Wilno? wyd. II (wyd I 1909).

KNYSZYN – kościół pw. Narodzenia NMP

W 1520 r. wojewoda wileński Mikołaj Radziwiłł ufundował w Knyszynie murowany kościół p.w. św. Jana Apostoła i Jana Ewangelisty²². Wiadomo, że w 1731 r. istniały w mieście już dwa kościoły: murowany, w południowo-zachodniej pierzei rynku i drewniany, ustawiony na środku rynku, przed którym znajdował się sarkofag z sercem króla Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie w 1672 r.²³

Kościół murowany był w czasie swego trwania trzykrotnie gruntownie remontowany. Starania o kolejny remont rozpoczęto w końcu XIX wieku. W kwietniu 1895 r. w raporcie do dziekana białostockiego proboszcz knyszyński zabiegał u władz rosyjskich o pozwolenie na rozbudowę kościoła. Informował, że na remont pieniądze na sumę 3000 rubli zagwarantowała parafianka Wiktoria Liszewska. Do pisma dołączył plan, kosztorys i dokument technicznego zabezpieczenia świątyni we wnętrzu na czas remontu. Wszystkie plany sporządził inż. Paszkiewicz²⁴. Trzy dni później dziekan przesłał dokumentację do Konsystorza Wileńskiego, a za pośrednictwem konsystorza trafiła ona do władz państwowych w Grodnie²⁵. Oddział Budowlany urzędu gubernatorskiego w Grodnie rozpatrzył i zatwierdził projekt, o czym proboszcz knyszyński ks. Adam Słomiński był powiadomiony w maju 1896 r.²⁶. Pomimo zezwolenia na prace budowlane roboty nie zostały rozpoczęte, ponieważ nie można było kupić żelaznych belek proponowanych w projekcie przez Paszkiewicza. O trudnościach w nabyciu materiałów i zamiarze zbudowania zamiast zaprojektowanego ganku, niezbędnej przy kościele knyszyńskim wieży, informował w marcu 1899 r. nowy proboszcz ks. Krzysztof Aborowicz²⁷. Proboszcz działał bardzo ener-

²² BUWil, F4, A2722, *Kronika Knyszyńskiego Parafialnego i Krypnińskiego Filialnego Rzym-Katolickiego Kościoła sporządzona w 1851 Roku.*; SKiD 98, s.214.

²³ AP Knyszyn, *Generalna wizyta kościoła parafialnego Knyszyńskiego przez J.W. Biskupa Wileńskiego Adama Stanisława Krasińskiego uczyniona 18 czerwca 1860 r.*; ks. K. Cyganek, *Kronika parafialna kościoła Knyszyńskiego*, Knyszyn 1944 (rękopis w posiadaniu Pani Cecylii Piaseckiej w Knyszynie. Za udostępnienie pragnę właścicielce bardzo podziękować); A. Walkiewicz, *Knyszyn. Kościół parafialny pw. św. Jana Apostoła i Ewangelisty. Studium historyczno-architektoniczne*, Białystok 1991 (maszynopis PSO w Białymstoku); SKiD 87, s. 168.

²⁴ LPAH, 604/4/5140/k.2, Raport proboszcza knyszyńskiego do Dziekana Białostockiego z dnia 26 IV 1895 r.

²⁵ Tamże, k.1, Raport proboszcz knyszyńskiego do Konsystorza Wileńskiego (podpisany przez dziekana ks. Szwarcza) z dnia 29 IV 1895 r.

²⁶ Tamże, k.6, pismo proboszcza knyszyńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 5 VI 1897 r.

²⁷ Tamże, k.19, pismo proboszcza knyszyńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 10 III 1899 r.

gicznie. Miesiąc później złożył w Oddziale Budowlanym urzędu gubernialnego w Grodnie nowy projekt rozbudowy, wykonany przez pracownika tego urzędu, inż. Wacława Chrościckiego. Projekt zapewne musiał być zatwierdzony już w maju, skoro w tym samym miesiącu o jego odesłanie do Knyszyna występował gospodarz parafii do Konsystorza Wileńskiego²⁸.

O zmianach projektowych i o fakcie rozpoczętego już remontu ks. Aborowicz informował konsystorz w dniu 25 lipca 1899 r.²⁹. Prace budowlane trwały do 1902 r. W ciągu trzech lat wydłużono kościół w części fasadowej o prawie 8 m, a także wykonano nową fasadę, w której na środku pojawiła się wieża. Ksiądz Cyganek opisujący kościół w 1944 r. pisze także o dobudowanym wówczas półkolistym prezbiterium³⁰. W tym czasie urządzono nową zakrystię z lewej strony ołtarza głównego. Wykonano również nowy strop drewniany nawiązujący ogólnym kształtem do neogotyku angielskiego (w inwentarzach określano, iż jest on w *stylu weneckim*). Strop ów zamontowano o 2 m wyżej od poprzedniego. Urządzono również nowy chór muzyczny, wylano cementową posadzkę (zamykając możliwość wejścia do istniejących wcześniej podziemnych krypt grobowych) a także odnowiono wyposażenie świątyni³¹.

JANÓW – kościół pw. św. Jerzego

Pierwszy w Janowie kościół pw. św. Jerzego, wystawiony z drewna, pokryty gontem, ufundował wojewoda mściłowski Jerzy Stanisław Sapieha w 1725 r.³²

Drugi kościół z 1782 r. został odremontowany w 1866 r. na sumę 2000 rubli³³. Jednak w końcu XIX w. stan budowli nie był najlepszy, gdyż po przybyciu do Janowa ks. Onufrego Czajkowskiego, rozpoczęto starania o budowę nowej świątyni. Prośbę, z powołaniem się na imię cesarza, wysłali parafianie do dziekana sokólskiego ks. Anzelma Noniewiczza w 1897 r. Dziekan przekazał ją do odpowiednich władz. Ministerstwo w 1898 r. nie zgłaszało przeciwwskazań by wystawić zezwolenie na budowę. Jednak gubernator grodzieński pozwolenia nie wydał twierdząc, że o budowę zabie-

²⁸ Tamże, k.32, pismo proboszcza knyszynskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 10 V 1899 r.

²⁹ Tamże, k.26, pismo proboszcza knyszynskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 25 VII 1899 r.

³⁰ Nie jest to jednak informacja pewna. zob. Cyganek, *Kronika kościoła...*, s.51.

³¹ AP Knyszyn, Inwentarnaja opis Knyszynskiego Rimsko Katolickogo prichodskogo kościoła sostawliena w 1912 g.

³² CLAP 604/1/11322/k.21 Oswiaszczenie ob Janowskom Rimsko Katoliczeskom prichodskom kostiele... rok 1897.

³³ CLAP 604/1/11322/k.21 Oswiaszczenie ob Janowskom Rimsko Katoliczeskom...

gają jedynie proboszcz janowski i dziekan sokólski, a nie parafianie. Owiany tajemnicą jest fakt, że już rok później, w kwietniu 1899 r. pozwolenie zostało wystawione. Ks. Kieźel podaje, że *głównym projektantem janowskiej świątyni był architekt Józef Dziekoński*³⁴.

Również w kwietniu 1899 r. dziekan Noniewicz, proboszcz ks. Izydor Cybulski, nadzorujący przyszłe prace inżynier Wacław Chrościcki z Grodna i kamieniarz Adam Piotrowski, dokonali inspekcji placu i uzgodnili kolejność robót³⁵. Zapewne w tym samym roku rozpoczęto budowę. Znaczną ilość materiałów sprowadzano z Grodna. Cegła pochodziła z cegielni w Gabylewuszczynie. Kościół został wymurowany w ciągu trzech lat i w końcu 1902 r. był już przykryty dachówką. Budowla została poświęcona przez administratora diecezji wileńskiej ks. W. Frąckiewicza w dniu 28 listopada 1904 r. W roku następnym świątynię konsekrował bp Ropp.

KORYCIN – kościół pw. Podwyższenia i Znalezienia Krzyża św.

Od 1571 r. funkcjonował w Korycinie kościół drewniany³⁶. Następny, w 1601 r. ufundował król Zygmunt III pod wezwaniem Znalezienia i Podwyższenia Krzyża Św.³⁷

W październiku 1898 r. dziekan sokólski ks. Anzelm Noniewicz, wyrażając wolę parafian korycińskich, przekazał do konsystorza w Wilnie plan i kosztorys nowego kościoła. Projekt sporządził inż. Jan Hinz³⁸, a kosztorys do tego projektu opiewający na sumę 60598 rubli 52 kop. złożył niejaki Sawielew³⁹. Konsystorz przesłał powyższe dokumenty do Oddziału Budowlanego urzędu gubernatorskiego w Grodnie. Projekt został oficjalnie zatwierdzony przez gubernatora 9 lutego 1899 r.⁴⁰. Jednak już

³⁴ Kieźel, s.24; Ks. Kieźel opiera się na materiałach znajdujących się w janowskim archiwum parafialnym. Niestetyteczka: „Budowa kościoła”, na którą powołuje się ks. Kieźel, zawierająca akta z czasów budowy była nie dostępna w trakcie badań.

³⁵ LPAH, 604/1/11318, k.2, Akt sporządzony w Janowie 13 IV 1899 r.

³⁶ SKiD, s.182; ks. Józef Kuczyński, *Kronika parafii Korycin*, WKAB 1978, nr 2, s. 123-144; J. Ciuchna, *Dzieje parafii Korycin 1601-1807*, Lublin 1994 (pr. mag. AAB).

³⁷ BUWil, F4, A2716, *Kronika Kościoła Parafialnego w Korycinie położonego w Dyecezyi Wileńskiej, Gubernij Grodzieńskiej, Powiecie i Dekanacie Sokólskim 1851*.

³⁸ *Korespondencje. Z Litwy*, „Przegląd Katolicki” 1910 nr 38, s.752.

³⁹ LPAH, 604/4/5457/k.6, Raport Dziekana Sokólskiego do Konsttorza Wileńskiego z dnia 30 X 1898 r. Tamże, k.16, *Smieta na postrojku kamiennowo nowowo kostiola w Korycinie*.

⁴⁰ Zob. APKorycin, ks. Józef Kuczyński, *Kronika parafii Korycin*, Korycin 1977 s. 14. Ks. Kuczyński wymienia wśród zachowanych archiwaliów min.: Inwentarze z 1902, 1905, 1909 r., Wizytacje z 1905 r., Akta Komitetu Odbudowy Kościoła Korycińskiego z lat 1947-48, oraz plan kościoła korycińskiego zatwierdzony 9 II 1899 r.

wcześniej w dniu 14 stycznia dziekan sokólski, prosząc konsystorz o sznurowaną księgę do wpisu dobrowolnych składek, znał decyzję urzędu! Informował bowiem o tym, że plan został przejrany i zatwierdzony⁴¹.

Budowę kościoła rozpoczął ks. Bolesław Moczulski w 1899 r. Wkrótce, za organizowanie na plebanii zebrań parafialnych w sprawie budowy, proboszcz został ukarany sumą 50 rubli⁴². Prace murarskie prowadzono za pobytu niezwykle aktywnego ks. Moczulskiego, którego władze carskie usunęły z Korycina w 1902 r. Dzieło budowy kontynuował ks. Zygmunt Czarkowski⁴³. Cegłę do budowy dostarczali parafianie z własnych cegielni znajdujących się w Krukowszczyźnie, Czarnymstoku i Zagórzcu⁴⁴. Świątynia była konsekrowana przez biskupa Edwarda Roppa w dniu 11 września 1905 r.

BIAŁYSTOK – kościół farny pw. Wniebowzięcia NMP

Budowę pierwszego murowanego kościoła w Białymstoku rozpoczął w 1617 r. Piotr Wiesiołowski Starszy⁴⁵. Prace przy świątyni zakończył w 1625 r. jego syn Krzysztof⁴⁶. Świątynia ta, przeżywała czasy świetności w XVIII wieku, kiedy to Branicycy, właściciele Białegostoku, umieścili w niej nagrobki rodowe, przeprowadzając również w latach 1751-52 szerokie prace remontowe⁴⁷.

⁴¹ LPAH, 604/4/5457/k.8, pismo Dziekana Sokólskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 14 I 1899 r.

⁴² Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, cz.2, T.1, s. 620-621.

⁴³ LPAH, 604/1/8935, Inwentarz rz. kat. Parafialnego Kościoła w Korycinie sporządzony w 1928 r.

⁴⁴ Ks. Kuczyński, *Kronika parafii Korycin*, WKAB, s.134.

⁴⁵ Podczas prac przy budowie nowego kościoła neogotyckiego w 1902 r. odnaleziono tabliczkę z łacińskim napisem informującym o tym fakcie. zob. Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku [dalej AAB], *Kościół katolicki w Białymstoku*, (rękopis spisany prawdopodobnie w okresie międzywojennym); *Białystok ilustrowany*, zeszyt pamiątkowy pod red. Antoniego Lubkiewicza. Białystok 1921, s.28; ks. A. Ignatowicz, *Parafia farna w Białymstoku (zarys historyczny)*, WKAB 1975, nr 1, s.112-116; J. Pyzia, *Kościół prokatedralny pw. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczne*, cz.1, Białystok 1982 (maszynopis PKZ Białystok)

⁴⁶ Ks. T. Krahel, Od parafii do stolicy metropolii. Z kościelnych dziejów Białegostoku, „Białostoczczyzna” nr 1 (1999), s.32.

⁴⁷ Ks. J. Nieciecki, *Wystrój snycerski z XVIII w. kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Białymstoku*, W: *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, T.I, pod red. A. Maślińskiego, Lublin 1989, s.79-91. Tenże, *Monument serc Stefana Mikołaja i Katarzyny Aleksandry Branickich w Białymstoku*, Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego, Białystok 1997, z.3, s.5-18. A. Dobroński, *Białystok historia miasta*, Białystok 1998, s.44.

W końcu lat 30-tych XIX stulecia kościół okazał się zbyt mały jak na religijne potrzeby Białegostoku. Parafia Białostocka wystosowała więc do Generał-Gubernatora Wileńskiego prośbę o rozbudowę dotychczas istniejącej świątyni. Prośbę uzasadniano tym, że potrzebny jest kościół obszerniejszy od starego (wzniesionego w 1625 r.), taki, który mógł by pomieścić 8464 dusz. Starano się o *rozszerzenie* budowli, czyli o wydłużenie korpusu i zmianę ukierunkowania - umieszczenie ołtarza w miejscu chóru. Mimo, że parafianie posiadali wówczas zgromadzony fundusz w wysokości 470 rubli 61 kop., to równocześnie prosili gubernatora o dofinansowanie inwestycji kwotą 100 rubli z kapitału zapomogowego. Generał-Gubernator wystosował odpowiedź negatywną twierdząc, że *nie może przydzielić tak znacznej sumy*⁴⁸.

Zatem świątynia fundowana przez Wiesiołowskich zaspokajała potrzeby wiernych w następnych latach. Dynamiczny rozwój przemysłu i szybki wzrost liczby mieszkańców do 18 tys. sprawił, że ponownie w latach sześćdziesiątych XIX w. starano się zaradzić palącemu problemowi. Wtedy pojawiła się myśl wzniesienia nowego obiektu kultowego. Jednakże wydarzenia związane z powstaniem styczniowym uczyniły ten zamiysł nie realnym⁴⁹.

Sytuacja zaczęła się zmieniać wówczas, gdy represje popowstaniowe zostały nieco złagodzone, a dziekanem białostockim w 1880 r. został ks. Wilhelm Szwarz, związany dotychczas z miejscowym gimnazjum realnym i Instytutem Panien Szlacheckich. Dzięki jego staraniom zbudowano 1883 r. kościół w Wasilkowie. W roku 1887, po zamknięciu starego cmentarza św. Rocha i otwarciu nowego w podbiałostockiej Bagnówce (ob. przy ul. Wysockiego), przystąpiono do budowy muru cmentarnego i neogotyckiej kaplicy cmentarnej⁵⁰. Po uporaniu się z pracami przy cmentarzu, zapewne na początku lat 90-tych, ks. Szwarz rozpoczął starania o budowę nowego kościoła. *Udawał się do budowniczych lub ich zapraszał [na miejsce]. Sporządzono w wyniku [tych konsultacji] kilka planów*⁵¹. Ksiądz prałat Jan Kurczewski, pracujący w Kurii Wileńskiej, podaje że ks. Szwarz zamówił projekty u najbardziej znanych wówczas polskich architektów Józefa Dziekońskiego i Stefana Szyllera⁵². Świątynię zamierzano wybudować na zamkniętym cmentarzu św. Rocha. Prośbę o pozwolenie na budowę wraz z projektem i kosztorysem dzie-

⁴⁸ CLAP 604/1/6021 Soobszczenieje Wilenskogo Generał-Gubernatora o niewozmożności uzyskaniija dopólnimelnych sredstw...

⁴⁹ H. Mościcki, *Białystok. Zarys historyczny*. Białystok 1933, s. 188.

⁵⁰ LPAH, 604/4/3591/k.18, Raport Dziekana Białostockiego ks. Szwarca do Konsystorza Wileńskiego z dnia 30 XII 1886 r.; LPAH, 604/1/5996/k.20.

⁵¹ AAB, *Kościół katolicki...*

⁵² Ks. J. Kurczewski, *Śp. ks. kanonik Wilhelm Szwarz, „Dwutygodnik Diecezjalny Wileński” 1914, nr 6-7, s.78; AAB, Kościół katolicki...*

kan wysłał w marcu 1896 r. do Konsystorza Wileńskiego. W piśmie zazna-
 czał, że to parafianie wyrazili chęć budowy świątyni, ponieważ *w dotychczasowej się nie mieszczą*. Sugerował również konsystorzowi, by w celu uzyskania
 pozwolenia, zwrócić się do władz gubernialnych z prośbą o wzniesienie
 kościoła pod wezwaniem św. Mikołaja, nawiązując do imienia imperatora⁵³.
 Trudno jest ustalić jaką formę miała prośba wysłana przez konsystorz do
 Grodna. Gubernator grodzieński odpowiadając w tym samym roku na pi-
 smo, nie wyrażał zgody na lokalizację na wzgórzu św. Rocha, ale stwierdzał,
 że *może być rozszerzony kościół parafialny*⁵⁴. Po nieprzychylniej dla Białostoc-
 zczan decyzji, nadal trwały poszukiwania placu pod kościół. W następnym
 roku proszono radę miejską o plac w dzielnicy Bojary. Rada zgadzała się
 pod warunkiem, że w zamian otrzyma działkę przy zamkniętym cmentarzu
 św. Rocha. Na tę propozycję nie przystawały natomiast władze rosyjskie⁵⁵.
 W 1898 r. wysłano prośbę bezpośrednio do MSW w Petersburgu. Odpo-
 wiedź ministra z 31 marca była kategoryczna i zawierała stwierdzenie, że
 „nie pozwoli na wystawienie kościoła w Białymstoku, dopóki nie zostanie zbudowa-
 ną druga cerkiew prawosławna. Dozwalał jednak ponownie na rozszerzenie
 istniejącego kościoła parafialnego⁵⁶. Wobec nieprzejednanej postawy władz
 carskich biskup wileński Zwierowicz podczas pobytu w Białymstoku, zalecił
 przyjąć wariant *poszerzenia*. W maju 1899 r. wysłano z Białegostoku do kurii
 wileńskiej nowe plany na rozszerzenie istniejącego kościoła wraz z koszty-
 sem. Projekt sporządził *klassnyj chudożnik* Sankt Petersburgskiej Akademii
 Sztuk, architekt Józef Dziekoński⁵⁷. On też zestawiał kosztorys opiewający
 na sumę 117 815 rubli 88 kop.⁵⁸ W przesłanej do Grodna dokumentacji
 urzędniczy oddziału budowlanego dopatrzyli się nieścisłości. Polegały one
 min. na posługiwaniu się w projekcie kilkoma rodzajami miar naraz (łuty,
 metry i sążnie) i braku ważniejszych wymiarów na planie⁵⁹. Wskazane nie-

⁵³ LPAH, 604/1/5992/k.1, pismo Dziekana Białostockiego do Kurii Wileńskiej z dnia 10 III 1896 r.

⁵⁴ LPAH, 604/1/5992/k.4, pismo Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 11 XI 1896 r.

⁵⁵ Pyzia, *Kościół prokatedralny...*, s.11.

⁵⁶ *Białystok ilustrowany...*, s.28.

⁵⁷ LPAH, 604/1/5992/k.8, pismo Dziekana Białostockiego do Biskupa Wileńskiego z dnia 1 V 1899 r.; Twórczość Dziekońskiego została całościowo scharakteryzowana przez Andrzeja Majdowskiego. zob. A. Majdowski. *Rzymskokatolickie budownictwo kultowe w twórczości projektowej Józefa P. Dziekońskiego (1844-1927)*. „Nasza Przeszłość” T. 68:1987, s. 169-232.

⁵⁸ Zob. Tamże, k.21, Raport Dziekana Białostockiego do Biskupa Wileńskiego z dnia 16 XI 1901 r.

⁵⁹ Tamże, k.11, pismo Oddziału Budowlanego Urzędu Gubernatorskiego w Grodnie do Konsystorza Wileńskiego z dnia 5 VII 1899 r.

ściśłości popełniono prawdopodobnie świadomie, w celu zatuszowania właściwych wymiarów budowli. Oddział budowlany domagał się poprawienia dokumentacji. W listopadzie przesłano uzupełnienia. Dnia 25 stycznia 1900 r. kancelaria gubernatora grodzieńskiego poinformowała konsystorz wileński, że kosztorys i plan rozszerzenia kościoła zostały rozpatrzone pozytywnie⁶⁰. W lutym nadeszło z konsystorza do dziekana białostockiego oficjalne pismo zezwalające na *rozszerzenie* istniejącego kościoła parafialnego⁶¹, przy czym inwestycję należało finansować z dobrowolnych ofiar parafian⁶².

Ks. Szwarc przystąpił natychmiast do budowy. Powołał Komitet Budowy Kościoła w skład którego wchodziło 15 osób z Białegostoku i 47 włościan z 22 okolicznych wsi należących do parafii⁶³. Na kierownika robót zatrudnił *chlubnie* znanego ze *znajomości* budowniczej i *sumiennego wykonywania*, *majstra białostockiego Jana Albrechta*. W dniu 11 czerwca dziekan z pełnomocnictwa udzielonego przez biskupa Zwierowicza, uroczyście poświęcił kamień węgielny⁶⁴. Prace były od początku prowadzone bardzo sprawnie. W listopadzie następnego roku ks. Szwarc informował biskupa o wykonaniu fundamentu pod cały budynek, położeniu cokołu z kamienia ciosanego i wymurowaniu ścian na wysokość 1,5 sążnia [ok. 2,5 m]. Zdawał także relację o stanie finansowym. Twierdził, że składki na budowę zaczęto zbierać z chwilą otrzymania pozwolenia na budowę. Od tego czasu wpłynęło do kasy parafialnej 41105 rubli 84 kop, z czego wydano 33420 rubli 7 kop.⁶⁵ Kamień na cokół *rozbił i ociosał* kamieniarz Łajkowski, za co otrzymał nieco ponad 1000 rubli. Od kwietnia 1902 r. nadzór techniczny nad budową powierzono *chlubnie rekomendowanemu* specjalście od budowy kościołów z Warszawy, Wacławowi Wędrowskiemu. Jego pomoc była konieczna, ze względu na coraz większą trudność wykonywanych prac (budowa min. filarów, sklepień, wież). Robotami kierował na miejscu jego podmajstrzy Franciszek Stryjecki⁶⁶. W 1902 roku rozebrano część ołtarzową starego kościoła, ponieważ znalazła się ona w obrębie budowy⁶⁷. Postęp prac był niezwykle szybki. W końcu 1902 r. ks. Szwarc ponownie pisał

⁶⁰ LPAH, 604/1/5992/k.15, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 25 I 1900 r.

⁶¹ Budowę wielkiej katedry w pobliżu barokowego kościoła farnego oficjalnie nadal nazywano *rozszerzeniem*.

⁶² AAB, *Kościół katolicki...*

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ LPAH, 604/1/5992/k.21, Raport Dziekana Białostockiego do Biskupa Wileńskiego z dnia 16 XI 1901 r.

⁶⁶ AAB, *Kościół katolicki...*

⁶⁷ LPAH, 604/1/5996/k.15, *Opis białostotskiego r. k. prichodskiego kostiola* *sostawlen* 1902 g.

do biskupa, tym razem bardziej zatroskany. Stwierdzał, że na budowę zebrano dotychczas 61497 rubli 93 kop. i całą tę sumę wydano. Niektóre materiały zostały *wzięte w dług*, a za część robót nie uiszczono jeszcze zapłaty. W tym samym roku pojawiła się propozycja odkupienia przez Radę Miasta od parafii fragmentu działki kościelnej (574,84 sążnia kw.) z przeznaczeniem na rozszerzenie ulicy Wileńskiej⁶⁸. Transakcję uskutecznilo w 1903 r. Po regulacji posesji w 1904 r. owiedziono plac kościelny murem.

Z chwilą przejęcia robót przez Wędrowskiego, głównym obowiązkiem ks. Szwarca stało się dostarczanie materiałów. Organizacja robót była wzorowa. Po pięciu latach, od momentu rozpoczęcia największej na ziemiach wschodnich inwestycji sakralnej, świątynię oddano do użytku. Na budowę kościoła zużyto ponad 2 mln 600 tys. sztuk cegieł, głównie z cegielni Markowszczyzna, oddalonej o kilkanaście kilometrów od Białegostoku. Na budowę dostarczono również ponad 57 tys. pudów wapna i 2133 beczki cementu⁶⁹.

W 1905 r. rozebrano rusztowania wewnętrzne i w dniu 17 września uroczystego poświęcenia kościoła dokonał prałat wileński, ks. Jan Kurczewski⁷⁰. Pomimo wyświęcenia roboty trwały nadal. Firma Wędrowskiego ostatecznie zakończyła swe prace 27 października 1907 r. Za całość robót ks. Szwarz wypłacił Wędrowskiemu 57278 rubli 73 kopiejki. Oprócz tej firmy zatrudnieni byli także inni fachowcy z Warszawy. Roboty blacharskie wykonywał Frankiewicz, szklenia dokonała spółka Białkowskiego⁷¹. Wyposażanie wnętrza trwało do połowy lat 20-tych⁷². Cała inwestycja kosztowała blisko 250 tys. rubli.

W trakcie prac wykończeniowych, zwłaszcza tuż po poświęceniu, ksiądz Szwarz z chlubą starał się nadać szeroki rozgłos wzniesionej świątyni, a przy okazji zaradzić ogromnym potrzebom finansowym. W 1906 roku wydał cegiełkę na dokończenie budowy⁷³. W tym samym roku pojawiły się informacje w renomowanym *Tygodniku Ilustrowanym*, w którym zamieszczono również projektowy widok fasady kościoła⁷⁴. Efektowną budowlę opisywał również w 1907 r. wileński tygodnik *Przyjaciel Ludu*. Zachwył wyrażano w sposób następujący: *kościół białostocki nie jest jeszcze wykończony ale to co już zrobiono jest tak piękne, gustowne i stylowe, że warto(...) zwiedzić Białystok jedynie dla obejrzenia tej świątyni wspaniałej*⁷⁵.

⁶⁸ LPAH, 604/1/5992/k.32, Raport Dziekana Białostockiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 6 XI 1902 r.

⁶⁹ AAB, Kościół katolicki...

⁷⁰ Kurczewski, *Śp. ks. kanonik Wilhelm Szwarz...*, s.78. W trakcie budowy nowego kościoła gruntownie odnowiono również starą świątynię.

⁷¹ AAB, *Kościół katolicki...*

⁷² Tamże; W. Monkiewicz, *Białystok i okolice*, Białystok 1986. s.33-34.

⁷³ *Białystok ilustrowany...*, s.28.

⁷⁴ „Tygodnik Ilustrowany” 1906, nr 26, s.508.

⁷⁵ *Z Litwy, Rusi i Królestwa Polskiego. Białystok*, „Przyjaciel Ludu” 1907, nr 17, s.135.

SUPRAŚL – kościół pw. Trójcy Świętej

W osadzie Supraśl, dynamicznie rozrastającej się od 1835 r. na skutek rozwoju przemysłu włókienniczego, miejscowi fabrykanci rozpoczęli starania o wybudowanie kościoła. W 1853 r biskup wileński polecił proboszczowi białostockiemu zająć się sprawą budowy kościoła w Supraślu⁷⁶. Po kilku latach, w lipcu 1859 r. plany skromnej budowli sporządził architekt Glebow z Białegostoku. W dniu 30 listopada uzyskano pozwolenie na budowę tego kościoła. Obiekt wzniesiono w latach 1861-1862. Jednak ze względu na udział mieszkańców Supraśla w powstaniu styczniowym, władze carskie nie wyraziły zgody na wyświęcenie obiektu bezpośrednio po zakończeniu budowy. Wyświęcenie stało się możliwe dopiero w 1868 r., kiedy spełniono żądania władz gubernialnych, sprowadzając księdza władającego językiem niemieckim. Był nim przybyły z Pragi ks. Franc Narodny.⁷⁷

W 1898 r. parafianie zwrócili się do Konsystorza Wileńskiego o pozwolenie na dobudowanie wieży do tego kościoła. Razem z podaniem przesłali projekt architektoniczny sporządzony przez inż. Romualda Lenczewskiego⁷⁸. Inwestycja opiewała na sumę 3413 rubli. W podaniu proszono również konsystorz o sznurowaną księgę do wpisywania dobrowolnych ofiar⁷⁹. Nie doczekawszy się odpowiedzi od władz carskich, wysłali ponowną prośbę w maju 1899 r.⁸⁰ Zapewne w 1900 r. nadeszła odpowiedź od władz gubernialnych do kurii wileńskiej. W tym bowiem roku biskup wileński pisał do konsystorza, że gubernator *nie wyraził zgody ale też nie zabronił budowy wieży*. Interpretował tę odpowiedź władz carskich jako pozwolenie na budowę⁸¹. Jednak budowy nie można było rozpocząć, ponieważ kancelaria gubernatora grodzieńskiego nie zwróciła kosztorysu i pism z poręczeniami wpłat. Uczyniono to dopiero po dwóch latach⁸².

Po dość długim okresie załatwiania spraw formalnych, w 1902 r. przystąpiono do inwestycji. Prace organizował ks. Władysław Łechtanowicz. Prawdopodobnie w tym samym roku zakończono budowę wieży i w następnych latach dobudowano zakrystie i półkoliste prezbiterium⁸³.

⁷⁶ J.E. Kosmaczewski, *Parafia rzymsko-katolicka w Supraślu*, „Białostoczczyzna” 1990, z.1/17, s. 8.

⁷⁷ Tamże, s. 176-177.

⁷⁸ LPAH, 604/4/5497/k.3, *Projekt sporządzony przez Romualda Lenczewskiego*; Tamże, k.1, Prośba parafian do Konsystorza z dnia 4 X 1898 r.

⁷⁹ Tamże, k.1, Prośba parafian do Konsystorza z dnia 4 XX 1898 r.

⁸⁰ Tamże, k.7, Prośba parafian do Konsystorza Wileńskiego z dnia 22 V 1899 r.

⁸¹ Tamże, k.10, pismo Biskupa Wileńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 19 V 1900 r.

⁸² Tamże, k.20, pismo Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 31 VI 1902 r.

⁸³ Kosmaczewski, *Parafia rzymsko-katolicka w Supraślu...*, s. 9-10.

DOBRZYNIĘWO – kościół pw. Zwiastowania NMP

W istniejącej od 1519 r. parafii Dobrzyniewo funkcjonowała drewniana świątynia p.w. Zwiastowania NMP, wzniesiona dzięki fundacji wojewody wileńskiego Mikołaja Radziwiłła⁸⁴.

W 1901 r., dzięki staraniom wikariusza ks. Józefa Sarosieka, za zgodą proboszcza ks. Grzegorza Rybałtowskiego, został wykonany plan nowego kościoła. Sporządził go *bezinteresownie* parafianin pochodzący ze wsi Leńce, działający na terenie Białostockizny budowniczy i architekt inżynier Romuald Lenczewski. Zaprojektowana przez niego budowla miała charakter eklektyczny, a swym układem nawiązywała do tzw. wielkich katedr. Lenczewski zestawiał też kosztorys opiewający na sumę 37046 rubli 10 kop. (po korekcie urzędu gubernatora ostateczna suma kosztorysowa wynosiła 39876 rubli 77 kop.)⁸⁵. W maju 1901 r. sami parafianie z Lenczewskim na czele, wystąpili do dziekana białostockiego z prośbą o budowę kościoła⁸⁶. Dnia 20 czerwca tegoż roku proboszcz dobrzyniewski wysłał do dziekana białostockiego, a następnego dnia dziekan do konsystorza, prośbę o zezwolenie na budowę kościoła. Do prośby dołączono plany i kosztorys⁸⁷. Wkrótce podanie wpłynęło do urzędu gubernatorskiego. W 1902 r. gubernator grodzieński informował, że Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nie widzi przeszkód by budować kościół, lecz należy powołać Komitet Budowy i zebrać połowę sumy kosztorysowej tj. 19938 rubli 8 kop.⁸⁸. W styczniu następnego roku kancelaria gubernialna odesłała zatwierdzony projekt do konsystorza⁸⁹. W związku z uzyskaniem zgody na budowę, biskup wileński mianował nowego proboszcza ks. Hipolita Malinowskiego. Za jego staraniem zebrano w 1904 r. kwotę *wszystkiego z poręczeniami 17340 rubli 58 kop.*⁹⁰

⁸⁴ BUWil, F 4, A2658, *Kronika Kościoła Parafialnego we wsi Dobrzyniewie położonego, w Diecezji Wileńskiej Gubernij Grodzieńskiej, Powiecie i Dekanacie Białostockim. 1851 Roku*. AP Dobrzyniewo, *Księga inwentarzowa za rok 1929-31 sporządzona przez ks. Stanisława Hermanowicza*.

⁸⁵ Tamże; LPAH, 604/4/5793/k.4, Notatka sporządzona przez Lenczewskiego, dotycząca powierzchni kościoła: powierzchnia kościoła wyniesie 134 sążnie kwadratowe, gdyż w parafii jest 6000 dusz a na jeden sążeń kw. przyjmuje się 15 ludzi; LPAH, 604/4/5793/k.39?, pismo proboszcza Dobrzyniewskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 18 X 1903 r.

⁸⁶ Tamże, k.3, Prośba parafian dobrzyniewskich do Dziekana Białostockiego z dnia 30 V 1901 r.

⁸⁷ Tamże, k.2, pismo Proboszcza Dobrzyniewskiego do Dziekana Białostockiego z dnia 20 VI 1901 r.; Tamże, k.1, Raport Dziekana Białostockiego do Biskupa Wileńskiego z dnia 21 VI 1901 r.

⁸⁸ Tamże, k.31, pismo Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 24 XI 1902 r.

⁸⁹ Tamże, k.38, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 12 I 1903 r.

⁹⁰ LPAH, 604/4/5793/k.44, pismo proboszcza dobrzyniewskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 28 XII 1904 r.

W 1905 r. przystąpiono do budowy. Dniu 4 września tego roku dziekan białostocki ks. Wilhelm Szwarc poświęcił kamień węgielny. Robotami murarskimi kierował Franciszek Stryjecki. Materiały kupowano za pieniądze ofiarowywane przez parafian⁹¹. Drewno pozyskano z lasu parafialnego, po uprzedniej zgodzie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁹². Budowa przebiegała sprawnie i rytmicznie. Uroczystego poświęcenia kościoła dokonał ks. Szwarc w dniu 29 września 1910 r.⁹³ W następnych latach trwało wyposażanie świątyni.

JUCHNOWIEC – kościół pw. Świętej Trójcy

Pierwszy kościół drewniany został zbudowany przez Stanisława Zacharyaszewicza Włoszka w 1547 r.⁹⁴ Budowę murowanego kościoła w stylu późnobarokowym ukończono w 1764⁹⁵.

Podczas wizytacji parafii przez biskupa Adama Krasińskiego w 1860 r. zauważano, że kościół potrzebuje znacznej i dużej reperacji⁹⁶. Dopiero w kwietniu 1904 r. Konsystorz Wileński, zapewne na wniosek proboszcza, zwracał się z prośbą do gubernatora o remont⁹⁷. Kilka dni później kancelaria gubernatora, informując białostockiego naczelnika policji o planowanym remoncie na sumę 3195 rubli 93 kop., zapytywała o stosunki narodowościowe (*narodonasilenije po narodnosti*), prosiła o sprawdzenie rzeczywistej potrzeby prac remontowych i wielkości kosztów a także o to, czy nie istnieją inne przeszkody do przeprowadzenia inwestycji⁹⁸. Dopiero po odpowiedzi isprawnika, kancelaria gubernatora przedłożyła w styczniu 1905 r. formalną prośbę do Oddziału Budowlanego urzędu gubernialnego, a plan i kosztorys dołączyła w marcu⁹⁹. Architek-

⁹¹ Tamże, *Księga wydatków na budowę kościoła od VI 1905 do IX 1908 r.*

⁹² Tamże, k.50, pismo WSW do Konsystorza Wileńskiego z dnia 15 XII 1905 r.

⁹³ *Z Wilna i Djecezi*, „Dwutygodnik Djecezejalny Wileński” 1910 nr 19, s.287; *Wiadomości bieżące*, „Przyjaciół Ludu” 1911 nr 13, s.208.

⁹⁴ BUWil, F4, A2945, *Kronika Kościoła Parafialnego w Juchnowieckiej, położonego Dyeczezi Wileńskiej, Gubernii Grodzieńskiej, Powiecie i Dekanacie Białostockiem 1849.*

⁹⁵ Tamże; LPAH, 604/1/11308, k.10, *Opis Juchnowieckiego rz.kat. parafialnego kościoła (...) 1902 r.*; SKiD 98, s.156. Maroszek, *Sanktuaria, miejsca cudowne i ośrodki odpustowe...*, s.122.

⁹⁶ LPAH, 604/1/11308/k.3, *Wizyta kościoła parafialnego rz.kat. Juchnowieckiego (...) przez ks. Adama Stanisława Krasińskiego Biskupa roku 1860.*

⁹⁷ Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie [dalej NHAB Grodno], 1/18/1014/k.1, pismo Konsystorza Wileńskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 10 IV 1904 r.

⁹⁸ Tamże, k.5, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Białostockiego Isprawnika z dnia 16 IV 1904 r.

⁹⁹ NHAB Grodno, 8/2/1746/k.4, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Oddziału Budowlanego z dnia 24 III 1905 r.

toniczny projekt remontu i budowy wieży wykonał inż. Romuald Lenczewski¹⁰⁰. Początkowo urząd gubernatorski zezwolił tylko na remont dachu na sumę 2137 rubli 11 kop¹⁰¹. Zapewne jeszcze w tym samym roku nadeszła także zgoda na budowę wieży. Wieżę dobudowano w 1906 r. dzięki staraniom proboszcza ks. Antoniego Dalinkiewicza¹⁰².

MICHAŁOWO – kościół pw. Opatrzności Bożej

Na skutek rozwoju przemysłu, od lat 30-tych XIX wieku dynamicznie rozrastała się osada Niezbudka-Michałowo¹⁰³. W ostatniej dekadzie stulecia rozpoczęto budowę synagogi i protestanckiej kirchy¹⁰⁴. Katolicy, będący w osadzie mniejszością, rozpoczęli w 1898 r. wraz z proboszczem z Zabłudowa ks. Stanisławem Maciejewiczem, starania o budowę kaplicy. Zabiegi popierał baron Rudolf Engelhardt, właściciel majątku Niezbudka. Obiecał on plac pod budowę kościoła, materiał drzewny i 500 rubli w gotówce¹⁰⁵. Starania wspierał kolejny proboszcz zabłudowski ks. Marcin Puzyrewski. Dzięki jego zabiegom Oddział Budowlany urzędu gubernialnego w Grodnie zatwierdził w dniu 30 listopada 1900 r. projekt i kosztorys murowanej kaplicy. Plan sporządził inżynier Romuald Lenczewski¹⁰⁶. Kosztorys opiewał na niską sumę 6202 rubli 77 kop¹⁰⁷. Pozwolenia na budowę jednak nie uzyskano.

W 1904 r. parafianie, z Apoloniuszem Stryckim i Waławem Domagałskim na czele, wysłali kolejną prośbę do gubernatora grodzieńskiego¹⁰⁸. W tej samej sprawie zwracał się do gubernatora w styczniu 1905 r. również Konsystorz Wileński¹⁰⁹. W dzień po uchwaleniu ukazu tolerancyjnego na-

¹⁰⁰ Tamże, k.6-10, *Projekt remontu i rozbudowy kościoła Juchnowieckiego*.

¹⁰¹ Tamże, k.5, Protokół Oddziału Budowlanego z dnia 29 III 1905 r.

¹⁰² LPAH, 604/1/11308/k.18, Opis Juchnowieckiego rz.kat. parafialnego kościoła z r. 1911.

¹⁰³ W.F. Wilczewski, *Zwiastuny powszechnej radości. Ruch budowy kościołów w diecezji wileńskiej w latach 1890-1914*. Białystok 1995, s.44-46.

¹⁰⁴ W tym czasie w miasteczku mieszkało ponad 1000 ewangelików, 980 Żydów, 654 prawosławnych i 376 katolików. zob. Wilczewski, *Zwiastuny powszechnej radości...*, s.44-45.

¹⁰⁵ AP Zabłudów, *Korespondencja metryczna i inna 1873-1911*. cyt. za: A. Czarnecki, *Dzieje parafii Michałowo (1916-1990)*, Lublin 1995 (pr. magisterska KUL) s.17.

¹⁰⁶ AP Michałowo, Projekt budowy kaplicy.

¹⁰⁷ Czarnecki, *Dzieje parafii Michałowo...*, s.39. Wydaje się, że w kosztorysie nie ujęto finansowej i materiałowej pomocy udzielanej przez właścicieli majątku Niezbudka.

¹⁰⁸ NHAB Grodno, 1/18/1019/k.2, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Ziemskiego Naczelnika Białostockiego Powiatu z dnia 22 XII 1904 r.

¹⁰⁹ Tamże, k.5, pismo Konsystorza Wileńskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 7 I 1905 r.

deszła do generał-gubernatora wileńskiego pozytywna decyzja z MSW w Petersburgu.¹¹⁰ W listopadzie tego roku biskup wileński polecił proboszczowi zabłudowskiemu przesłać do Wilna wykaz członków komitetu budowlanego oraz zobowiązanie Lenczewskiego o przejęciu nadzoru.¹¹¹

Roboty rozpoczęto po Wielkanocy 1906 r.¹¹² Dnia 23 maja ks. Puzyrewski dokonał poświęcenia kamienia węgielnego. Prace od początku przebiegały sprawnie. W końcu roku były wymurowane ściany do okien. Komitet Budowy Kościoła oprócz zbiorów pieniędzy od miejscowych parafian poszukiwał środków finansowych poprzez kwesty w innych parafiach. Komitet wydawał również odezwy nawołujące do ofiar na rzecz budowy kościoła. Szczególnie czynni byli ksiądz Puzyrewski i kasjer Strycki¹¹³. Budowę ukończono 29 listopada 1909 r.¹¹⁴ Nie była to jednak realizacja zgodna z projektem. Kościół wydłużono o jedno przęsło i nadano mu bardziej dekoracyjną, jednorodnie neogotycką szatę. Kosztorysowa suma została przekroczona o 64 ruble i 77 kopiejki¹¹⁵. Władze carskie budową się zbyt nie interesowały, skoro dopiero w 1912 r., po wizycie „in situ” isprawnik powiatu białostockiego donosił, że władze państwowe zezwoliły na budowę kaplicy, a parafianie w latach 1906-1909 wybudowali wielki, murowany kościół¹¹⁶. Żadnych jednak konsekwencji władze nie wyciągnęły. Świątynia została poświęcona 29 listopada 1909 r., a pierwszy proboszcz przybył w następnym roku¹¹⁷. Parafię erygowano dopiero w 1916 r. Wyposażanie wnętrza trwało w okresie międzywojennym¹¹⁸.

KRYNKI – kościół pw. św Anny

Parfię w Krynkach ufundował w 1521 r. król Zygmunt Stary. Pierwszą drewnianą świątynię wzniesiono rok później¹¹⁹. Następną zbudowano

¹¹⁰ Tamże, k.15, pismo Wileńskiego, Kowieńskiego i Grodzieńskiego Generał-Gubernatora do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 18 IV 1905 r.

¹¹¹ AP Zabłudów, Korespondencja metryczna i inna 1873-1911, k.159-160, cyt. za: Czarnecki *Dzieje parafii Michałowo...*, s.19.

¹¹² L. Kostecki, *Listy czytelników. Z Niezbudki-Michałowa*. „Przyjaciel” 1911, nr 22, s.350.

¹¹³ NHAB Grodno, 1/18/1019/k.45, Odezwa od Komitetu Budowy Kościoła Katolickiego w Niezbudce-Michałowie z dnia 1 V 1907 r.

¹¹⁴ Czarnecki, *Dzieje parafii Michałowo...*, s.20

¹¹⁵ Tamże s. 39.

¹¹⁶ NHAB Grodno, 1/18/1019/k.42, pismo Isprawnika Powiatu Białostockiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 9 IV 1912 r.

¹¹⁷ Kostecki, *Listy czytelników...*, s.350; X.R., *Niezbudka-Michałowo*, „Przyjaciel” 1912, nr 21, s.323; *Nowe kościoły*, „Dwutygodnik Diecezjalny Wileński” 1910, nr 1, s.13.

¹¹⁸ AP Michałowo, *Kronika Parafialna* sporządzona przez ks.Chotkowskiego (zm 1932 r); *Kronika*, „Jutrzenka Białostocka” 1931, nr 6, s.14.

¹¹⁹ BUWil, F4, A2711, *Kronika Kościoła Parafialnego w Krynkach, położonego w Dyecezyi Wileńskiej, Gubernii Powiecie i Dekanacie Grodzieńskim. 1849.*

przed rokiem 1638. Na początku XIX wieku stan zachowania budowli groził zawaleniem, dlatego też w 1817 r. obiekt został *zapieczętowany* a ostatecznie rozebrano go w 1840 r. W tym też roku ks. Augustyn Sawaszkiewicz przystąpił do budowy kolejnej świątyni¹²⁰.

Ta ostatnia budowla groziła w końcu XIX w. zawaleniem, dlatego w 1900 r. parafianie zdecydowali o budowie nowego kościoła. W grudniu tego roku były już sporządzone przez inżyniera Tadeusza Markiewicza? plany świątyni¹²¹. Również w grudniu proboszcz wraz z parafianami zwrócił się do konsystorza z prośbą o uzyskanie zezwolenia na budowę¹²². W styczniu 1901 r. dosłano kosztorys na sumę 37382 ruble 61 kop wykonany również przez Markiewicza¹²³. Dwa miesiące później konsystorz przesłał komplet dokumentów do urzędu gubernatorskiego¹²⁴. Okazało się jednak, że przed wydaniem zezwolenia władze carskie zażądały opinii *isprawnika* grodzieńskiego i kurii prawosławnej. *Isprawnik*, czyli naczelnik policji donosił, że kościół drewniany jest w złej kondycji i budowa nowego jest zasadna, jednak jego zdaniem zaplanowana budowla jest o 1/3 za duża¹²⁵. Znacznie bardziej nieprzychylną opinię wydał grodzieński biskup prawosławny¹²⁶. Uwzględniając powyższe pisma, MSW w Petersburgu nie zezwoliło na budowę nowego kościoła w Krynkach¹²⁷. Jednak parafianie nie rezygnowali z podjętego wcześniej przedsięwzięcia. W 1903 r. Osip Karpiński i Feliks Kundzicz zwrócili się w imieniu mieszkańców do generał-gubernatora w Wilnie o zezwolenie na budowę kościoła¹²⁸. Generał-gubernator polecił urzędnikom ponowne rozpatrzenie sprawy. W lutym 1904 r. *isprawnik* grodzieński informował ponownie gubernatora, że parafianie posiadają plan i kosztorys¹²⁹. Odpowiedzi jednak nie było.

¹²⁰ BUWil, F4, A2945, *Kronika Kościoła Parafialnego...*

¹²¹ LPAH, 604/4/5716/k.39, *Projekt kościoła w Krynkach* Wilno 1900 r. 20 XII, podpis: Markiewicz – pozostawia jednak wątpliwości co właściwego brzmienia nazwiska; K.A. Jabłoński, *Projekt niezrealizowanego kościoła w Krynkach*, „Z Badań Katedry Historii Architektury”, Białystok 1999, z. nr 2, s.95-98.

¹²² Tamże, k.2, Raport proboszcza kryńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 21 XII 1900 r.

¹²³ Tamże, k.24-38, *Smieta* [kosztorys] z 3 I 1901 r.

¹²⁴ NHAB Grodno, 1/18/746/k.4, pismo Konsystorza Wileńskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 12 III 1901 r.

¹²⁵ Tamże, k.6-7, pismo Grodzieńskiego *Isprawnika* do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 27 IV 1901 r.

¹²⁶ Tamże, k.9, Opinia Biskupa Grodzieńskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z 1901 r.

¹²⁷ Tamże, k.13, pismo Departamentu Spraw Duchownych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 2 IX 1901 r.

¹²⁸ Tamże, k.16, pismo Wileńskiego, Kowieńskiego i Grodzieńskiego Generał-Gubernatora do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 11 V 1903 r.

¹²⁹ Tamże, k.17-19, pismo Grodzieńskiego *Isprawnika* do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 5 II 1904 r.

Kolejne starania rozpoczęto w 1905 r., po wydaniu ukazu tolerancyjnego. W czerwcu 1905 r. dziekan grodzieński przesłał do konsystorza projekt i sporządzony do niego kosztorys¹³⁰. Okazuje się, że był to nowy plan, wykonany przez znanego architekta, wykształconego w Petersburgu, Stefana Szyllera¹³¹. Kosztorys na sumę 31093 rubli 31 kop. zestawiał inż. z Grodna B.A. Soroka¹³². Dziekan prosił jednocześnie o szybkie przysłanie sznurowanej książki do wpisywania dobrowolnych ofiar na budowę. W lipcu biskup wileński Edward Ropp pisał właśnie do konsystorza: *nie zważając na poprzednią odmowę, prosić o pozwolenie na budowę kościoła w Krynkach*¹³³. Dokumenty zostały przesłane. Plan i kosztorys zatwierdzono w kwietniu 1906 r.¹³⁴ Przed wydaniem ostatecznej decyzji gubernator ponownie prosił *isprawnika* o opinię w tej sprawie. Policjant donosił, że: prawosławnych jest 4000, a katolików 7500 (dusz), do innych kościołów jest daleko, stara świątynia jest za mała, a budowa kościoła nie wydaje się być wynikiem propagandy duchowieństwa rzymsko-katolickiego. W związku z tym wnioskował, że nowy kościół jest potrzebny¹³⁵. W dniu 11 października 1906 r. carskie władze grodzieńskie wysłały do konsystorza dwa pisma. W pierwszym gubernator powiadał, że *MSW nie widzi przeciwwskazań do prośby Osipa Karpińskiego, Feliksa Kundzicza i innych i pozwala na budowę*¹³⁶, w drugim kancelaria gubernatora stwierdzała, że *MSW nie widzi przeszkód w budowie kościoła*¹³⁷. Kilka dni później, konsystorz w ramach dyplomatycznej wdzięczności, przesłał w odpowiedzi swoje zadowolenie z wydanej, pozytywnej decyzji¹³⁸. W dalszym ciągu parafia za-

¹³⁰ NHAB Grodno, 1/18/746/k.17-19, pismo Isprawnika Grodzieńskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 5 II 1904 r.

¹³¹ Wniosek taki można wysnuć z porównania projektu Markiewicza i innego planu, według którego kościół zrealizowano. Ten drugi projekt był z całą pewnością autorstwem Stefana Szyllera. Tezę tę potwierdza fakt, że ze spalonego w czasie II wojny światowej prywatnego archiwum tego architekta w Warszawie zachował się spis teczek, w którym wymieniona jest teczka nr 341 z projektem kościoła w Krynkach. zob. *Życiorys własny architekta - Stefan Szyller*, KAIU 1983, z.3, s.240.

¹³² NHAB Grodno, 8/2/1826, *Smieta* zestawiona w III 1905 r.

¹³³ LPAH, 604/4/5716/k.23, pismo Biskupa Wileńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 8 VII 1905 r.

¹³⁴ NHAB Grodno, 8/2/1826, Protokół przyjęcia planu i kosztorysu przez Oddział Budowlany Gubernialnego Zarządu Grodzieńskiego, IV 1906 r.

¹³⁵ NHAB Grodno, 1/18/746/k.35, pismo Isprawnika Grodzieńskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 16 VII 1906 r.

¹³⁶ LPAH, 604/4/5716/k.46, pismo Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 11 X 1906 r.

¹³⁷ NHAB Grodno, 1/18/746/k.39, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 11 X 1906 r.

¹³⁸ Tamże, k. 43, pismo Konsystorza Wileńskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 30X 1906 r.

łatwiała formalności ale też bezpośrednio przygotowywała się do inwestycji. W czerwcu ks. Bałoban zwierzał się dziekanowi grodzieńskiemu o zebranej okazałej kwocie 1065 rubli, jak też informował: jest już pobudowana cegielnia i mamy 170000 cegieł, drewno dla wypalania cegły, kamienie – co można przeliczyć na sumę 7876 rubli¹³⁹. W styczniu 1907 r. dziekan grodzieński przedstawił do konsystorza listę członków Komitetu Budowy Kościoła i prosił o trzy sznurowe książki na zbiórkę pieniędzy (31093 r. 31 kop.)¹⁴⁰.

W 1907 r. zostały założone fundamenty pod nowy kościół¹⁴¹. Proboszczem był wówczas ks. Ludwik Bałoban. Roboty nadzorował inżynier Żaworonkow. Prace budowlane postępowały rytmicznie z ofiarną pomocą parafian¹⁴². Szczególnie pod tym względem było podkreślane *uczucie katolickie* rodzin Korybut-Daszkiewiczów i Lempickich¹⁴³. Na początku sierpnia 1912 r. rozebrano stary przybytek drewniany¹⁴⁴, a w dniu 6 listopada 1912 r. dokonano technicznego odbioru nowego kościoła¹⁴⁵. Dnia 30 listopada tego samego roku, kościół został uroczystie poświęcony przez administratora diecezji wileńskiej ks. Kazimierza Michalkiewicza¹⁴⁶.

JASIONÓWKA – kościół pw. Świętej Trójcy

Pierwszy kościół p.w. Świętej Trójcy w Jasionówce, ufundowali bracia Korzenieccy w 1553 r.¹⁴⁷ Trudno jest jednak ustalić, czy była to świątynia drewniana czy też murowana. Pewnym jest że, w końcu XVII w. istniał kościół murowany. W 1851 r. pleban jasionowski ks. Jan Bibułowicz twierdził, iż *postać kościoła w składzie krzyża, na wzniosłym wzgórku, w suchym miejscu, osadzony drzewami i kamiennym murem obwiedziony*¹⁴⁸.

¹³⁹ LPAH 604/1/9062/k.12, Raport ks. Bałobana do Dziekana Grodzieńskiego z 23 VI 1906 r.

¹⁴⁰ LPAH, 604/4/5716/k.54, Raport Dziekana Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z 13 I 1907 r.

¹⁴¹ AP Krynki, Kwestionariusz dotyczący kościołów Archidiecezji Wileńskiej. Dekanat Brzostowski, Parafia i kościół Krynki, p.12,27. (rękopis, lata 30-te XX w.)

¹⁴² *Listy naszych czytelników. Z okolic Krynek*, „Przyjaciół Ludu” 1908, nr 48, s.469-470.

¹⁴³ Ks. W.T., *Z Wilna i dyecezyi. Krynki*, „Dwutygodnik Diecezjalny Wileński” 1912, nr 21, s.304-305.

¹⁴⁴ LPAH 604/1/9062/k.17, pismo ks. Bałobana do Konsystorza Wileńskiego z 9 VIII 1912 r.

¹⁴⁵ NHAB Grodno, 8/2/1826, Protokół odbioru kościoła z dnia 6 XI 1912 r.

¹⁴⁶ Kronika, „Ziemia” 1913, t.IV, s.657. cyt: w zeszłym roku poświęcono kościół w Krynkach.

¹⁴⁷ AP Jasionówka, *Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Jasionowskiwego...* z r. 1818; ks. Marek Stankiewicz, *Dzieje parafii Jasionówka (1553-1966)*, Lublin 1989 (pr. magisterska pisana w KUL).

¹⁴⁸ BUWił, F4, A2915, *Kronika Kościoła Parafialnego Jasionowskiego położonego w Dyecezyi Wileńskiej Guberni Grodzieńskiej Powiecie Białostockim i Dekanacie Białostockim*.

Przygotowania do kolejnej przebudowy kościoła rozpoczął w r. 1905 ks. Julian Żukowski. W styczniu następnego roku parafianie, za pośrednictwem Konsystorza Wileńskiego, prosili urząd gubernatorski o zezwolenie na dobudowę wieży. Do podania dołączyli plan i kosztorys¹⁴⁹. Wkrótce kancelaria gubernatora żądała imiennego wykazu osób finansujących budowę¹⁵⁰. W lipcu tego samego roku generał-gubernator wileński wydał zezwolenie na postawienie dzwonnicy¹⁵¹. Przeszkody formalne jednak jeszcze istniały, bowiem imperator za pośrednictwem konsystorza zawiadomił proboszcza jasionowskiego, że parafia poświadczyła zbiórkę 4055 rubli, a należy zgromadzić 6055 rubli. Imperator zezwalał jednocześnie na wyręb 30 sążni szść. drewna i 30 sosen z lasu należącego do parafii¹⁵².

W latach 1909-1911 z inicjatywy ks. Bolesława Leszczyńskiego wybudowano od zachodu wieżę o wys. 16 sążni, od wschodu półkoliste prezbiterium w miejscu dotychczasowej zakrystii, a po bokach dostawiono nowe zakrystie¹⁵³.

MAJEWO – kościół pw. MB Opieki i św. Kazimierza

Na początku maja 1907 r. mieszkańcy kilku wsi z okolic Majewa wystąpili z pismem do gubernatora grodzieńskiego o pozwolenie na budowę kaplicy¹⁵⁴. Przed podjęciem decyzji, kancelaria gubernatora zapytywała naczelnika powiatu sokólskiego o kilka kwestii. Urzędowi w Grodnie chodziło o następujące informacje: zabezpieczenie funduszy na budowę, wielkość kaplicy, liczbę katolików zamieszkujących okoliczne wsie oraz o znajdujące się w pobliżu kościoły i cerkwie prawosławne¹⁵⁵. W odpowiedzi na-

¹⁴⁹ NHAB Grodno, 1/18/1113/k.1, pismo Konsystorza Wileńskiego do Oddziału Budowlanego Gubernialnego Zarządu Grodzieńskiego z dnia 19 I 1906 r.

¹⁵⁰ NHAB Grodno, 1/18/1113/ k.2, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 28 I 1906 r.

¹⁵¹ Tamże, k.13, pismo Kancelarii Wileńskiego, Kowieńskiego i Grodzieńskiego Generał Gubernatora do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 29 VII 1906 r.

¹⁵² LPAH, 604/1/11309/k.15, Ukaz Jego Imperatorskiej Wilmożności do Konsystorza Wileńskiego i Proboszcza Jasionowskiego z dnia 22 II 1907 r.

¹⁵³ AP Jasionówka, *Inwentarz z 1910 i 1921 r.* (cyt. za: ks. Stankiewicz, *Dzieje parafii Jasionówka...*, s.37-38); Tamże, *Monografia parafii Jasionowskiej* sporządzona przez ks. Maksymilianą Sarosieka datowana na 24 IV 1928 r. Autor pisze, że kościół został przez księży Leszczyńskiego i Pruńskiego *przedłużony i przerobiony*; ks. Wł. Łaszuk, *Historia kościoła i parafii w Jasionówce*, WKAB 1979 nr 3, s.126.

¹⁵⁴ BPAH, 1/18/1176/k.1 i 2, Prośba mieszkańców do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 1 V i 3 V 1907 r.; Wilczewski, *Zwiastuny powszechnej radości...*, s.38 i 41.

¹⁵⁵ Tamże, k.3, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Naczelnika Powiatu Sokólskiego z dnia 3 V 1907 r.; Wilczewski, s.64-66.

czelnik donosił min. iż okolice zamieszkuje 742 katolików, a kaplica z pewnością będzie małym kościołem posadowionym na ziemi ofiarowanej przez Franciszka Kochanowskiego. Zaznaczał również, że chłopie nie udźwigną kosztów budowy a ich zubożenie odbije się negatywnie na płaceniu podatków¹⁵⁶. Niezbędną dokumentację przesłano z urzędu grodzieńskiego do Petersburga. Już w czerwcu MSW odpowiadało gubernatorowi, że nie widzi przeszkód, by pozwolenie na budowę mogło być wydane¹⁵⁷. W następnym miesiącu zwolennicy budowy, reprezentujący poszczególne wsie, przesłali do Grodna projekt i kosztorys *kamiennej kaplicy*¹⁵⁸. Nie znany z nazwiska architekt proponował budowlę niewielką, na którą mieszkańcy deklarowali ofiary na ogólną sumę 5178 rubli 50 kopiejek¹⁵⁹.

Pierwsze prace rozpoczęto 25 października 1907 dzięki staraniom proboszcza z Sokolan ks. Tadeusza Makarewicza¹⁶⁰. Były to jednak jakieś niewielkie poczynania i w następnych latach przy budowie właściwie nic się nie działo. W listopadzie 1909 r. gubernator nawet zwracał się do ministerstwa o cofnięcie pozwolenia. Ministerstwo nie zmieniło wcześniejszej, pozytywnej decyzji¹⁶¹. Prace ruszyły w roku 1910¹⁶². Możliwe, że wówczas zmieniono projekt i rozpoczęto realizację kościoła w typie swojskim. Już w następnym roku wileński *Przyjaciel* informował, że założono już fundamenty, a sam kościół *jest niezwykle piękny, bo całkowicie swojski*¹⁶³. To samo pismo w końcu roku zamieszczało sformułowanie: (...) *ściany doprowadzono do okien. Garstka biednych ludzi ufna w pomoc Bożą, rozpoczęła budowę, a teraz wygląda pomocy z Nieba*¹⁶⁴.

W trakcie budowy trudności finansowe były największą trudnością do przezwyciężenia ale bynajmniej nie jedyną. Władze powiatowe doniosły w 1912 r. do urzędu gubernatorskiego o zbyt dużych rozmiarach budowli¹⁶⁵. Po zbadaniu sprawy na miejscu, architekt gubernialny wnosił do gubernatora o zamknięcie budowy, ponieważ w zezwoleniu była mowa o kaplicy, a budowlę *po rozmiarach oraz formie planu i fasady należałoby nazwać*

¹⁵⁶ NHAB Grodno, 1/18/1176/k.3-4, Raport Naczelnika Powiatu Sokólskiego do Gubernatora Grodzieńskiego.

¹⁵⁷ Tamże, k.10, pismo MSW w Petersburgu do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 24 VI 1907 r.

¹⁵⁸ Tamże, k.14, pismo Raczkowskiego, Kuklicza, Kochanowskiego i Szelkowskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 13 VIII 1907 r.

¹⁵⁹ Tamże, k.22-28, *Księga ofiar na budowę kaplicy*.

¹⁶⁰ AP Janów, *Inwentarz kościoła parafialnego rz. kat. w Majewie sporządzony 25 X 1929 r.*

¹⁶¹ Wilczewski, s.65.

¹⁶² *Korespondencje, Z Litwy*, „Przegląd Katolicki” 1910, nr 38, s.752.

¹⁶³ *Kościół w Majewie*, „Przyjaciel” 1911, nr 2, s.9.

¹⁶⁴ Listy czytelników. Z powiatu sokólskiego, „Przewodnik” 1911, nr 26, s.410.

¹⁶⁵ NHAB Grodno, 1/18/1176/k.53-54, Raport Isprawnika Sokólskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 28 IV 1912 r.

kościółem. Poza tym w owej kaplicy o powierzchni 76,6 sążnia kw. pomieści się 1225 ludzi. Na dodatek obok świątyni wybudowano plebanię¹⁶⁶. W 1913 r. dzięki zabiegom dziekana sokólskiego ks. Antoniego Sangajły i inżyniera kierującego robotami Mariana Baehra (właściciela majątku Makowlany), skończono budowę ścian, wzniesiono wieżę i postawiono filary. Przymierzano się również do konstrukcji dachowej. Tej jednak nie zrealizowano z braku funduszy¹⁶⁷. W takim stanie budowla przetrwała aż do 1924 r., kiedy to dzięki ks. proboszczowi Kasprowi Wołodkiewiczowi prace wznowiono. Wówczas Paweł Bielawski ofiarował drzewo na dach, jedna z parafianek 100 dolarów na oszklenie okien, z Ameryki nadeszło 248 dolarów, metropolita wileński przeznaczył 1000 zł¹⁶⁸. Roboty ukończono w 1926 r., kiedy to w grudniu, w pierwszą niedzielę adwentu uroczystego poświęcenia dokonał dziekan kalwaryjski ks. Tadeusz Makarewicz¹⁶⁹.

JAŁÓWKA – kościół pw. św. Antoniego

Pierwszy kościół założony przez królową Bonę w Jałówce wybudowano z drewna. Świątynię tę odbudowano w 1747 r. dzięki nakładom, jakie położył Kazimierz Sapieha¹⁷⁰.

Prawdopodobnie kościół ten w połowie XIX w. był w złym stanie technicznym, gdyż w 1859 r. rozpoczęto budowę nowej świątyni murowanej pw. Przemienienia Pańskiego. W następnym roku były już postawione ściany¹⁷¹. Zapewne wydarzenia związane z powstaniem styczniowym, były powodem zatrzymania prac. Wiadomo, że w 1864 r. kościół jeszcze nie był przykryty, a generał-gubernator wileński nakazywał ukończenie budowy¹⁷².

Po skasowaniu parafii katolickiej przez władze carskie po powstaniu styczniowym i przekazaniu w 1866 r. nowo budowanego kościoła wy-

¹⁶⁶ Tamże, k.59, pismo Grodzieńskiego Gubernialnego Architekta do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 21 V 1913 r.

¹⁶⁷ *Wiadomości bieżące. Majewo*, „Przyjaciół” 1913, nr 32, s.511; *Wiadomości bieżące. Budowa kościoła*, „Przyjaciół” 1913, nr 38, s.606.

¹⁶⁸ *Archidiocecesiana*, WAW 1928, nr 7, s.110.

¹⁶⁹ APJanów, *Inwentarz; Nowe kościoły w archidiecezji wileńskiej*, „Nowe Życie. pismo Kresowe” 1927, nr 145, s.4: Znajdujemy tu wzmiankę o budującym się kościele.

¹⁷⁰ BUWil, Dz. Rękopisów, *Opisanije rukopisnogo otdzielenija wilenskoj publicznojskiej biblioteki, wypusk pierwyj Wilna* 1895, s. 31; Pod nr.1198 wymieniony jest Inwentar Jałowskiego prichodskiego dieriewiannogo kostioła, osnowannago korolowoj Bonoj i wnow otstrojennoego w 1747 g. Kazimirom Sapiegoj..

¹⁷¹ L. Nos, *Jałówka*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 1, s.74-85; W.F.Wilczewski, *Zwiastuny powszechnej radości...*, s.34-36.

¹⁷² P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861-1915*, cz. II, T.4, Sandomierz 1938, s.74.

znawcom prawosławia, katolicy z Jałówki zostali przyłączeni do parafii w Swisłoczy.

Jednocześnie zabiegali o istnienie kościoła w Jałówce. W 1903 r. zwrócili się o pozwolenie na budowę świątyni katolickiej do gubernatora grodzieńskiego Jak wynika z prośby byli zdecydowani stawiać budowlę według *starych planów* (prawdopodobnie sprzed 1859 r.), ale wyrażali też gotowość sporządzenia nowych, jeśli takowe zostałyby nakazane. Do prośby dołączyli zapewne dawny projekt i kosztorys¹⁷³. Zestawienie kosztów okazało się jednak nie aktualne¹⁷⁴. Gubernator zwracał się o opinię w sprawie budowy świątyni do kurii prawosławnej w Grodnie i do inspektora wołkowyskiego. Od obu instytucji otrzymał odpowiedzi nieprzychylnie katolikom¹⁷⁵. Jednak w lutym 1905 r. gubernator pisał do Konsystorza Wileńskiego, że Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Petersburgu przyznało prawo budowy, pod warunkiem, że suma nie przekroczy 12000 rubli. Nakazywał także przysłanie imiennej listy członków komitetu budowy¹⁷⁶. W czerwcu tego samego roku parafianie prosili również o zezwolenie na budowę tymczasowej kaplicy (prawdopodobnie drewnianej). Na początku 1906 r. wysłano do zatwierdzenia nowy projekt neoromańskiego kościoła i kosztorys na sumę 13864 rubli 35 kop. Projekt i kosztorys sporządził architekt grodzieński B.A. Sroka¹⁷⁷. Plany zostały zatwierdzone 21 marca. W następnym miesiącu kancelaria gubernialna odesłała do konsystorza całą dokumentację. Znajdował się wśród nich oprócz planu i kosztorysu, akt zawierający listę członków komitetu budowlanego, a także zatwierdzony plan tymczasowej kaplicy, która miała stanąć między wsią a lasem państwowym w miejscu Rybołowski Bór na ziemi Michała i Antoniego Rygorowiczów¹⁷⁸. Na przewodniczącego komitetu, kuria wyznaczyła administratora w Jałówce ks. Antoniego Piątkowskiego. W 1907 r. wskrzeszono parafię.

W tym momencie pojawiają się trudności z ustaleniem faktów dotyczących projektu. Jak się wydaje, pomimo zwrotu planów do Jałówki i erekcji parafii, budowy nie rozpoczęto, bowiem po trzech latach - w 1910 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, nawiązując do wcześniejszej prośby

¹⁷³ NHAB Grodno, 1/18/941/k.2, *Prosznienie* mieszkańców Jałówki do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 4 XX 1903 r.

¹⁷⁴ Tamże, k.6, pismo Prawlenija do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 3 III 1904 r.

¹⁷⁵ Tamże, k.15, pismo Grodzieńskiej Prawosławnej Eparchii do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 7 I 1904 r.; Tamże, k.10, pismo Inspektora Wołkowyskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 13 XII 1904 r.

¹⁷⁶ LPAH, 604/4/6079/k.1, pismo Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 10 II 1905 r.

¹⁷⁷ NHAB Grodno, 8/2/1831/k.7-22, *Smieta* [kosztorys], sporządził Sroka w III 1905 - I 1906 r. Tamże, k.2-4, *Proekt*, sporządził B.A.Sroka w I 1906 r.

¹⁷⁸ LPAH, 604/4/6079/k.21, pismo Gubernatora Grodzieńskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 12 IV 1906 r.

mieszkańców, prosiło gubernatora grodzieńskiego, by nie odmawiał zezwolenia na budowę kościoła w Jałówcę¹⁷⁹. W międzyczasie proboszcz ks. Jan Matulewicz organizował przywóz cegły (100 wagonów) z Wołkowyska do Brzostowicy Polskiej i cementu (5 wagonów) z Chęcin do Swisłoczy¹⁸⁰. Zezwolenie jednak nie zostało wydane. Ponowne kategoryczne żądanie wydania pozwolenia nadeszło z MSW do gubernatora w dniu 12 maja 1911 r. Wobec takiego ponaglenia gubernator grodzieński wydał w dniu 20 maja 1911 r. decyzję pozytywną. Dowodem na to, iż pierwsze prace rozpoczęto w 1910 r. jest kamień węgielny (z tą datą) wmurowany w prezbiterium. W 1911 r. roboty kontynuowano. Jednak budowlę realizowano w stylu gotyckim, a nie romańskim, jak to było w projekcie Sroki¹⁸¹. Już na początku inwestycji pojawiły się trudności. W 1912 r. „Dwutygodnik Diecezji Wileńskiej” informował, że *rozpoczęta w Jałówcę budowa nowego kościoła z braku środków wcale się nie posuwa*¹⁸². W następnym jednak roku, to samo pismo wymieniało Jałówkę wśród miejscowości, w których roboty posunęły się *najdalej*¹⁸³. Budowa świątyni trwała do 1915 r. Poświęcenia jej dokonał w 1919 r. dziekan z Wołkowyska ks. Tarasewicz.

W 1921 r. rząd polski zwrócił katolikom inną, znajdującą się w Jałówcę świątynią p.w. Przemienienia Pańskiego, zabraną po powstaniu styczniowym¹⁸⁴. Od tego czasu istniały w Jałówcę dwie parafie katolickie.

CZARNA WIEŚ KOŚCIELNA – kościół pw. M B Anielskiej

Dnia 24 lutego 1908 r. katolicy wierni: Mateusz Michałowski, Zygmunt Siedlecki i Kazimierz Wilczewski, reprezentujący mieszkańców kilku miejscowości leżących w okolicy Czarnej Wsi, zwrócili się do gubernatora grodzieńskiego z pismem informującym o zamiarze wybudowania kościoła właśnie w Czarnej Wsi¹⁸⁵. Po kilku dniach, 5 marca 1908 r. ci sami męż-

¹⁷⁹ NHAB Grodno, 1/18/941/k.75, pismo MSW do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 9 IX 1910 r.

¹⁸⁰ LPAH, 604/4/6079/k.39, pismo ks. Matulewicza do Konsystorza Wileńskiego z dnia 8 V 1910 r.; Tamże, k.41, pismo Uprawnienia Polskich Kolei do Konsystorza Wileńskiego z dnia 16 V 1910 r.

¹⁸¹ Pozostaje więc do rozwiązania kwestia następująca: kiedy dokonano zmiany i zatwierdzenia nowego projektu oraz kto jest jego autorem?

¹⁸² *Z Wilna i Dyecezyi, dek. Wołkowycy*, „Dwutygodnik Dyecezalny Wileński” 1912, nr 10, s. 143.

¹⁸³ „Dwutygodnik Dyecezalny Wileński” 1913, nr 2, s. 27.

¹⁸⁴ SKiD 98, s.108-109.

¹⁸⁵ NHAB Grodno, 1/18/1275/k.1, pismo mieszkańców wsi (...) do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 24 II 1908 r. podpisane przez Michałowskiego, Wilczewskiego i Siedleckiego.

czyżni wystosowali pismo do biskupa wileńskiego, w którym również prosili o budowę nowego kościoła. Powziętą decyzję uzasadniali dużymi odległościami do sąsiednich kościołów¹⁸⁶. Wkrótce kancelaria gubernatora wystąpiła o opinie w tej sprawie do ziemskiego naczelnika oraz do naczelnika policji (*isprawnika*) powiatu sokólskiego. W następnym miesiącu *isprawnik* donosił, że teren przyszłej parafii zamieszkuje 1950 dusz, przedstawiał odległości do okolicznych świątyń. Zaznaczał, iż do najbliższego kościoła w Wasilkowie dzieli droga ok. 10-12 wiorst. W konkluzji wnosił o odrzucenie prośby¹⁸⁷. Naczelnik ziemski pisał wymijająco o konieczności zebrania na budowę środków finansowych¹⁸⁸. Jeszcze w marcu mieszkańcy przesłali do Grodna plan i kosztorys kościoła¹⁸⁹. W październiku prośba dotarła do generał-gubernatora w Wilnie. Wyjaśniano wówczas, że koszt budowy wyniesie 18353 ruble 98 kop. i będzie ona prowadzona sposobem gospodarczym. Materiały (cegła, kamień, piasek, żelazo, drewno i inne) dostarczą bezpłatnie mieszkańcy, a pieniądze zostaną zebrane według listy zawierającej deklarowane kwoty¹⁹⁰. Kilka dni później urzędnik zarządzający kancelarią generał-gubernatora informował bpa Michalkiewicza o przyznaniu prawa budowy kościoła, lecz koniecznym było sporządzenie wykazu środków pieniężnych¹⁹¹. Wkrótce generał-gubernator jako zwierzchnik prosił gubernatora w Grodnie *by nie odmawiać budowy kościoła w Czarnej Wsi*¹⁹². Jednak MSW dopatrzyło się braku odpowiedniej ilości środków finansowych¹⁹³, wobec czego generał-gubernator domagał się zebrania połowy sumy kosztorysowej tj. 9177 rubli¹⁹⁴. Przed rozpoczęciem zbiórki, wierni prosili konsystorz o umożliwienie utworzenia komitetu

¹⁸⁶ CLAP 604/1/11147/k.1, *Proszczenie* skierowane do Wielkiego Biskupa w Wilnie z dn. 5 III 1908 r.

¹⁸⁷ Tamże, k.3, pismo Powiatowego Sokólskiego *Isprawnika* do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 11 III 1908 r.

¹⁸⁸ Tamże, k.7, pismo Ziemskiego Naczelnika Powiatu Sokólskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 27 III 1908 r. W piśmie przedstawiał, że na budowę potrzebna jest suma ok. 18000 rubli, z czego na materiały ok 7500 rubli.

¹⁸⁹ Tamże, k.8, pismo Michałowskiego, Wilczewskiego i Siedleckiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 20 III 1908 r.

¹⁹⁰ Tamże, k.16, pismo do Wileńskiego, Kowieńskiego i Grodzieńskiego Generał-Gubernatora w Wilnie z dnia 7 X 1908 r.

¹⁹¹ Tamże, k.10, pismo zarządzającego Kancelarią Wileńskiego, Kowieńskiego i Grodzieńskiego Generał-Gubernatora do Biskupa Michalkiewicza z dnia 10 X 1908 r.

¹⁹² Tamże, k.20, pismo Kancelarii Generał-Gubernatora do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 1 XII 1908 r.

¹⁹³ Tamże, k.22, pismo Kancelarii Generał-Gubernatora do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 17 I 1909 r.

¹⁹⁴ Tamże, k.28, pismo Kancelarii Generał-Gubernatora do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 11 IV 1909 r.

budowy kościoła¹⁹⁵, a następnie o przysłanie księgi do zapisu poświadczeń wpłat¹⁹⁶. W przypadku kościoła w Czarnej Wsi sam konsystorz wileński zagwarantował całą żadaną sumę, przesyłając do ministerstwa odpowiednie pokwitowania¹⁹⁷. Po uregulowaniu kwestii finansowych, MSW informowało gubernatora grodzieńskiego, iż nie widzi przeszkód by pozwolić budować kościół¹⁹⁸. Jednak urząd w Grodnie przed wydaniem ostatecznego orzeczenia, żądał od sokólskiego „isprawnika” opisu gruntu i opinii o jakości cegły¹⁹⁹. Prawdopodobnie przysłane pisma zawierały niekorzystne informacje, bo pozwolenia nie wydano.

W trakcie starań o pozwolenie na budowę kościoła wierni uzyskali zgodę na postawienie tymczasowej kaplicy. Była ona *w najwyższym porządku gotowa do poświęcenia* w listopadzie 1910 r.²⁰⁰

W końcu 1912 r. MSW w Petersburgu ponownie prosiło gubernatora w Grodnie, by ten *nie odmawiał budowy kościoła*²⁰¹. Wkrótce urząd gubernatorski przesłał do kancelarii konsystorza wileńskiego dokumentację wraz z projektem kościoła, lecz pozwolenie zostało wstrzymane aż do momentu, gdy zostanie przedstawiony opis miejsca budowy i gruntu oraz zapewnienie o dobrej jakości cegły użytej do budowy²⁰². Prawdopodobnie wkrótce dopełniono formalności urzędowych, gdyż w dniu 20 lutego 1913 r. MSW postanowiło przyznać prawo budowy kościoła w Czarnej Wsi²⁰³.

Zapewne prace rozpoczęto wiosną 1913 r. i prowadzono do 1914. Roboty przy neogotyckiej świątyni w typie „wiejskiej katedry” przerwano na czas wojny. Inwestycję wznowiono po ustaniu działań wojennych. Pracami kierował ks. Edward Szapel. Budowę kościoła, dzięki składkom parafian i ich ofiarnemu zaangażowaniu, ukończono w 1921 r. Budowla została uroczyście poświęcona przez dziekana sokólskiego w dniu 27 listopada tego roku pod tytułem NMP Anielskiej. W tym też dniu *parafianie przez wdzięczność za pracę położoną przy budowie tego kościoła ofiarowali ks. Szapelowi złoty*

¹⁹⁵ LPAH, 604/4/6443/k.1, pismo Proboszcza Wasilkowskiego ks. Wojewódzkiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 22 V 1909 r.

¹⁹⁶ Tamże, pismo Dziekana Sokólskiego do Konsystorza Wileńskiego z dnia 6 VI 1909 r.

¹⁹⁷ LPAH, 604/4/6443/k.38, 39, 37. Poświadczenie wpłat przez konsystorz nastąpiło w 1909 r. w trzech ratach: 4 IX - 3077 rb., 4 IX - 100 rb., 2 XI - 6000 rubli.

¹⁹⁸ NHAB Grodno, 1/18/1275/k.32, pismo MSW Departament Spraw Duchownych do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 5 XII 1909 r.

¹⁹⁹ Tamże, k.37, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Sokólskiego Isprawnika z dnia 5 I 1910 r.

²⁰⁰ CLAP 604/1/11147/k.14 *Raport* Dziekana Sokólskiego do Kurii Wileńskiej z 30 XII 1910 r.

²⁰¹ NHAB Grodno, 1/18/1275/k.57, pismo MSW do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 21 XI 1912 r.

²⁰² CLAP 604/1/11147/k.25 pismo Kancelarii Konsystorza Wileńskiego.

²⁰³ CLAP 604/1/11147/k.52 pismo MSW do Kurii Rz. Kat. Wileńskiej z 20 II 1913 r.

krzyż z ozdobnym łańcuchem²⁰⁴. Wyposażanie wnętrza trwało przez następne lata.

UHOWO – kościół pw. św. Wojciecha

Pierwszy kościół drewniany wzniesiono w Uhowie w 1753 r.²⁰⁵ Po 150-ciu latach, w 1904 r. parafianie powzięli decyzję o budowie nowego kościoła. Wolę swoją wyrazili w piśmie skierowanym do gubernatora²⁰⁶. Projekt zamówiono u inż. Romualda Lenczewskiego²⁰⁷. Architekt, znany na Białostocczyźnie z wielu realizacji na przełomie XIX i XX w., proponował niewielką budowlę w stylu neogotyckim. On też sporządził kosztorys na sumę 11605 rubli 35 kop.²⁰⁸ W październiku 1904 roku Konsystorz Wileński przesyłając plan i kosztorys, prosił gubernatora grodzieńskiego o wydanie zezwolenia na budowę²⁰⁹. Kancelaria gubernatora przekazała dokumenty do oddziału budowlanego²¹⁰. Wysłała również prośbę o opinię w sprawie budowy do naczelnika policji w Białymstoku i do biskupa prawosławnego. *Isprawnik* donosił, iż miejscowa ludność aktywnie uczestniczyła w wydarzeniach 1863 r. i w związku z tym proponował odmowę wydania zezwolenia²¹¹. Negatywna też była opinia prawosławnego biskupa z Grodna, który min. twierdził, że istniejący kościół był wcześniej przebudowany z cerkwi pod wezwaniem Wjazdu Chrystusa do Jerozolimy²¹². Prawdopodobnie jeszcze w 1904 r. Oddział Budowlany urzędu gubernatorskiego odesłał do konsystorza dokumentację, dopatrując się zapewne uchybień w kosztorysie. Wówczas Lenczewski wprowadził poprawki do projektu i sporządził nowy kosztorys, który opiewał - tym razem na sumę

²⁰⁴ CLAP 604/1/11147/k.67 Raport Dziekana Sokólskiego ks. Białozora do Biskupa Wileńskiego z 28 XI 1921 r.

²⁰⁵ SKiD 98, s.171-172.

²⁰⁶ NHAB Grodno, 1/18/1016/k.3, Prośba mieszkańców Uhowa i okolicznych wsi do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 10 VII 1904 r.; Wilczewski, *Zwiastuny powszechnej radości...*, s.48-49.

²⁰⁷ NHAB Grodno, 8/2/1711, k.6, *Projekt postrojki prichodskiego kamiennogo kostioła w Uhowo*.

²⁰⁸ Tamże, k.8-14, *Smieta* [kosztorys] zestawiona w VIII 1904 r. przez Lenczewskiego.

²⁰⁹ NHAB Grodno, 1/18/1016/ k.1-2, pismo Konsystorza Wileńskiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 9 X 1904 r.

²¹⁰ NHAB Grodno, 8/2/1711/k.1, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Oddziału Budowlanego z dnia 13 X 1904 r.

²¹¹ Tamże, k.10, *Raport* *Isprawnika* Powiatu Białostockiego do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 10 XI 1904 r.

²¹² NHAB Grodno, 1/18/1016/k.15, pismo Kurii Prawosławnej w Grodnie do Gubernatora Grodzieńskiego z 9 XII 1904 r.

13070 rubli 10 kop²¹³. W maju 1905 r. konsystorz ponownie przekazał do Grodna plan i kosztorys²¹⁴. Oddział Budowlany rozpatrzył pozytywnie projekt i kosztorys w dniu 8 X 1905 r., lecz na odpowiednim protokole nie znalazł się akceptujący podpis gubernatora²¹⁵. Budowy nie zaakceptował również generał-gubernator wileński, przychylając się do opinii naczelnika policji i biskupa prawosławnego.²¹⁶

Po kilku latach parafianie ponownie rozpoczęli działania na rzecz budowy świątyni. Z 3 czerwca 1912 r. pochodzi uchwała, w której oznajmują, iż zebrali na budowę 8000 rubli²¹⁷. Przesłaną do konsystorza prośbę, kuria wileńska przedstawiła gubernatorowi. Kancelaria grodzieńska ponownie prosiła o opinię *isprawnika*. Urzędnik z Białegostoku donosił, że budowa nie jest konieczna, ponieważ wierni mogą uczęszczać do sąsiednich świątyń. Informował również „życzliwie”, że zaangażowanie w budowę może spowodować trudności w ściąganiu podatków²¹⁸. Po kolejnych wyjaśnieniach konsystorza dotyczących historii starego kościoła, ministerstwo w Petersburgu w lutym 1914 r. wydało zgodę na budowę kościoła w Uhowie²¹⁹.

W tym samym roku proboszcz ks. Stanisław Klim rozpoczął inwestycję. Dnia 24 kwietnia dziekan białostocki ks. Wilhelm Szwarc dokonał poświęcenia kamienia węgielnego²²⁰. Za sprawy techniczne odpowiedzialny był Zygmunt Sekuła z Warszawy. Do pierwszej wojny światowej wymurowano ściany do wysokości okien²²¹. Na czas wojny roboty przerwano. Pod koniec działań wojennych, w 1917 r. proboszczem został ks. Adam Abramowicz. Wznosił on budowę i szybko, jak na ówczesne warunki, doprowadził do końca. Dnia 15 sierpnia 1919 r. dokonano poświęcenia kościoła²²².

²¹³ Tamże, k.8-14, *Smieta na postrojku kamiennowo kostioli w Uhowie*. W kosztorysie naniesiono poprawki i ostateczna kwota wynosiła 13070 r 10 kop.

²¹⁴ NHAB Grodno, 8/2/1711/k.3, pismo Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego do Oddziału Budowlanego z dnia 3 V 1905 r.

²¹⁵ Tamże, k.5, Protokół Oddziału Budowlanego z dnia 8 X 1905 r.

²¹⁶ NHAB Grodno, 1/18/1016/k.25, pismo Kancelarii Generał-Gubernatora do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 13 IX 1906 r.

²¹⁷ Tamże, k.32, *Uchwała społeczności uhowskiej* z dnia 3 VI 1912 r.

²¹⁸ Tamże, k. nienumerowane, pismo Kancelarii Gubernatora do *Isprawnika Białostockiego* z dnia 7 VIII 1913 r.; Wilczewski, *Zwiastuny powszechnej radości...*, s.62-64.

²¹⁹ NHAB Grodno, 1/18/1016, pismo MSW do Gubernatora Grodzieńskiego z dnia 12 II 1914 r.

²²⁰ S. Tkaczyński, *Wiadomości bieżące. Uhowo*, „Przyjacieli” 1914, nr 20, s.310.

²²¹ Ks. Mirosław Szepiotko, *Dzieje parafii Uhowo*, (pr. magisterska w przygotowaniu)

²²² *Jubileusz 25-lecia kapłaństwa... ks. kanonik Adam Abramowicz*. „Jutrzenka Białostocka” 1930, nr 5, s.5-6.

THE GREAT BUILDING MOVEMENT IN THE YEARS 1895-1914 AT THE PRESENT-DAY BORDERS OF BIAŁYSTOK ARCHIDIOECESE

SUMMARY

Although Russian law wasn't favorable for catholic church, the movement of church building in 90-th of XIX century grew on. Four „geat cate-dral” in Dąbrowa Białostocka, Janów, Korycin and Białystok were build on the contemporary borders of Białystok archidioecese. The tsar's administra-tion tried to avoid giving permissions for building at the beginning of XX century of catholic churches. After „tolerance ukaz”, which were declared in 1905, large amount of churches were build there but they were smaller than the earliest ones. Onto this territory seven churches were erected and three extended between 1905-1914.